GLASUL MINORITĂŢILOR
LA VOIX DES MINORITÉS
DIE STIMME DER MINDERHEITEN

ANUL / ANNÉE / JAHRGANG XV. MAI–IUNIE / MAI-JUIN / MAI–JUNI 1937. NUMĂRUL / NUMÉRO / NUMMER 5-6

Prima incercare.

Pactul Partidului Maghiar cu Partidul Averescan. Precedentele, motivele incheerii, textul, modificările, consecinţele, desfacerea şi concluziunile lui.

De : **E. Gyárfás,** senator.

A trecut un deceniu şi jumătate dela ratificarea tratatului de pace, care a stabilit hotarele noui ale României şi a eliminat în aşa fel cauza, pentru care maghiarimea transilvăneană era constrânsă a păstra pasivitate in primii ani ale dominaţiunei române.

Cauzele pasivităţii.

Această pasivitate era aspru criticată, cu toate că importante motive morale şi practice au impus-o.

Nu se poate contesta, că în primii ani ale imperiului românesc ar fi fost incomparabil mai uşoară incadrarea noastră în noul sistem de Stat. Am pierdut pe rând cele mai importante poziţii în viaţa publică şi economică şi trebuia să privim nepăsători ocuparea lor rapidă din partea românilor. Nu s'a exploatat acel moment sufletesc, când ataşarea noastră la noul regim ar fi evocat bunăvoinţa şi recunoştinţa celor dela putere şi ar fi apropiat sufletele celor două popoare.

Nu contestăm acest lucru, dar, cu toate acestea nu puteam face altceva decât ceeace am făcut.

Nu vreau să invoc ca scuză, lipsa noastră de orientare. Indiscutabil, popoarele convieţuitoare cu noi, avusese în acest timp informaţiuni incomparabil mai precise asupra tot, ce se petrecea în lume, precum şi despre intenţiunile Marilor Puteri pri-

vitor la această bucată de pământ, pe care trăim. E drept, că şi caosul, ce domina la Budapesta şi ştirile primite cu mari întârzieri şi din izvoare contradictorii, ne incurcau. Graniţele spre Budapesta erau închise, mult timp ne despărţea chiar un front de războiu şi nici nu prea se găsea acolo cineva, care s'ar fi îngrijit de indrumarea noastră.

Un lucru ştiam însă chiar şi din presa de la Bucureşti.

Ştiam, că Puterile Mari intocmează o nouă hartă a Europei Centrale. Aveam cunoştinţă şi despre eforturile guvernelor Ungariei — orişice guverne ar fi fost acelea — prin care s'au străduit a salva ce putea fi încă salvat din teritoriul fostei Ungarii. Din indemnurile, adresate nouă, dinspre Bucureşti şi Sibiu, ne dădeam seama, că orice act al nostru, care putea fi interpretat ca o acceptare a nouii stări de lucruri, va fi utilizat drept contra-argument impotriva sforţărilor Ungariei, în procesul, ce aştepta soluţionarea în faţa Puterilor Mari.

Saşii puteau aduce hotărârea lor de ataşare la Mediaş. O fracţiune a Evreilor putea constitui Partidul Naţional Evreesc, ce se incadra în noul regim. Toată lumea putea să-şi asigure o poziţie, ce-i promitea cele mai multe avantaje şi mai sigure succese în aşezarea viitoare. Numai maghiarimea ardeleană nu putea urma această cale. Un imperativ moral o constrângea, să păstreze o tăcere şi să se abţină de orice manifestare, care ar fi putut-o pune în conflict cu fosta sa ţară-mamă şi prin care ar fi trădat unitatea secular sufletească şi de rasă.

Sunt convins, că şi Românii ne-ar fi dispreţuit şi ne-ar dispreţui şi astăzi, dacă noi, în acele timpuri grele istorice, neam fi ataşat le acei, cari urmăriau construirea de noui state naţionale pe ruinele fostei Ungarii.

Comunitatea de sânge şi de rasă ne impunea tăcere tot timpul, până când nu s'a lichidat spinoasa problemă a războiului mondial prin tratativele de pace.

Dar inafară de acest imperativ moral, erau şi motive de ordin practic, care ne constrângeau la tăcere şi pasivitate.

Dacă Românii ardeleni doreau sincer realizarea, în Transilvania, a acelei Elveţii răsăritene, pe care o pretindeau sub dominaţiunea maghiară, aveau toată posibilitatea de a crea condiţiunile psihologice, necesare unei asemenea formaţiuni. Depresiunea morală, produsă de pierderea războiului şi de izbucnirea şi intronarea comunizmului la Budapesta, apăsa atât de

oribil asupra sufletului maghiarimei transilvăneni, încât ea ar fi acceptat cu bucurie orice propunere de apropiere sau colaborare amicală.

Aşa ceva însă nu s'a produs, ci din contra, s'a produs tocmai contrarul. Nu vreau să fac azi nimănui vreun reproş. Poate veni timpul, când ambele părţi vor recunoaşte erorile comise. Ceeace s'a întâmplat şi mai ales cum s'a întâmplat, a indurerat mult sufletele tuturora, cari -- adeseori chiar contra opiniei noastre publice – am propovăduit la fiecare ocazie, că popoarele noastre, ori şi cine şi orişicare dintre ele are conducerea şi puterea supremă, trebue să trăiască în pace şi iubire pe acest pământ istoric.

Nu era deci numai meritul nostru, că am respectat fidel porunca morală a tăcerii în tot timpul, până la ratificarea contractelor de pace. Şi greşelile fruntaşilor Românimei ne-au ajutat să păstrăm disciplinaţi, tăcerea impusă.

După ratificarea contractelor de pace.

În primii ani, după schimbarea regimului, conducerea în Vechiul Regat o avea Ionel Brătianu, iar în Ardeal Iuliu Maniu, în fruntea Consiliului Dirigent, cu aproape ilimitate puteri în chestiuni interne.

Ionel Brătianu, nevoind să-şi angajeze Partidul sau pe sine, prin semnarea stipulaţiunilor minoritare ale tratatelor de pace şi a înjumătăţirii Banatului, cedase guvernul D-lui Vaida, care convocând primul Parlament al României Mari, sub prezidiul D-lui Iorga, începuse aşezarea temeliilor, cu ajutorul aşa numitului „marele cabinet."

Imediat însă, ce „maurul şi a făcut datoria" şi contractele oneroase erau samnate, D-l Vaida, care între timp ducea tratative la Londra, se deşteptase, cu proverbiala cărămidă, căzută de data aceasta pe capul lui, că nu mai este primministru (15 Martie 1920).

Ionel Brătianu avusese neapărată nevoe de acest concurs al D-lui Vaida, ca pretenţiunile teritoriale ale României să fie reprezentate de un ardelean şi ca tot acesta să ia asupră-şi condiţiunile oneroase ale tratatelor de pace. Dar nici cum nu intenţionase să perpetueze, prin aceasta, dominaţiunea ardelenilor şi cu atât mai puţin să admită extinderea acesteia şi asupra Vechiului Regat, din contra, primul act al său era, că

dizolvase Consiliul Dirigent, pe care o considera oarecum, un obstacol al planurilor sale de unificare.

Astfel Ion Brătianu avea nevoie de un primministru băştinaş în Regat, spre a nu lăsa domnia pe mâna ardelenilor, iar de altă parte de concursul unui ardelean, care să slăbească puterea Consiliului Dirigent şi ca amândoi să netezească calea spre domnie. Omul cel mai popular al Vechiului Regat era Generalul Averescu, învingătorul dela Mărăşeşti şi astfel pe el desemnase să ia asupră-şi greutăţile începutului. Iar pentru descompunerea frontului românesc ardelean, până atunci compact, îl alesese pe D-l Goga, de al cărui antipatie personală faţă de D-l Maniu, avuse cunoştinţă încă din timpul dominaţiunei maghiare. Astfel a ajuns D-l Goga Ministru al Cultelor, în primul guvern Averescan şi i-a reuşit — bineînţeles şi prin vraja puterii, — să atragă de partea sa un număr suficient de fruntaşi ardeleni, pentru a putea da o lovitură Consiliului Dirigent, care până atunci beneficia de deplinătatea puterniciei. (10 Aprilie 1920).

Poate nici chiar interesaţii nu-şi dădeau seamă de acest scop ascuns al primului guvern Averescan, maghiarimea ardeleană însă, deşi încă prea novice în tainele intrigilor dela Bucureşti, totuşi numai decât simţise, că *s'a făcut o schimbare de regim, favorabilă soartei sale.* Frontul compact al românimei ardelene, care, sprijinindu-se pe Brătianu în Vechiul Regat, dispunea ilimitat la noi, şi-şi aranja treburile, în primul rând în sarcina maghiarimei, acaparând toate poziţiile ale vieţii publice şi economice, ce se clătinase până în temeliile sale.

D-l Goga însă, ca bun diplomat, îşi dădea seama, că massa populaţiunii româneşti din Ardeal, — cu toate defectele Consiliului Dirigent, — va persista pe lângă D-l Maniu. Şi deoarece, atunci încă nu putea conta pe partizani în Vechiul Regat, dar mai ales, că dela el era aşteptată convertirea, cel puţin în parte, al Ardealului, în mod necesar era împins să caute şi să găsească vreo combinaţie cu minoritarii din Ardeal, dintre cari maghiarimea întotdeauna îi era mai simpatică, decât Saşii, pe cari, — fiind sibian, — îi considera în primul rând, ca o stavilă a aspiraţiunilor poporului său.

Dar în afară de aceste momente de ordin tactic, D l Goga avea şi o intuiţie, când se orienta către maghiarime. Năzuinţele D-lui Goga în această direcţie erau sprijinite şi de intenţiunile

răposatului Regele Ferdinand, care – după cum astăzi nu mai suferă nici-o indoială – dorea cu nobleța sufletului și cu bunăvoința sa sinceră, să facă nu numai suportabilă, ci chiar plăcută, domnia sa, pentru nouii săi supuși.

Jurământul episcopilor.

Ratificarea tratatelor de pace era bază de plecare în vederea unei apropieri.

Înainte de ratificare, episcopii, ca și ceilalți funcționari publici se abțineau dela depunerea jurământului de credință, iar guvernul refuzase orice ajutor preoțimei noastre, care înfrunta mari dificultăți. Dl Goga, în cursul tratativelor, conduse de el cu mult tact, a pus în vedere o subvenție echitabilă și remedierea altor importante doleanțe dela depunerea jurământului. În toamna anului 1920, organizațiile autonome ale Cultelor Minoritare iar își puteau ține adunările generale, iar la 14 Decemvrie 1920 și Eparhia reformată de dincolo de Piatra Craiului își putea începe organizarea. Într'o asemenea atmosferă pregătia Dl Goga, ca Ministru al Cultelor, depunerea jurământului episcopilor, care avea scopul să documenteze consolidarea situației și s'a desfășurat cu cea mai mare solemnitate.

Prima solemnitate avea loc la 19 Martie 1921, în sala de tron al palatului regal din București. Cu această ocazie și-au depus jurământul în mâinile Regelui Ferdinand episcopii catolici contele Gustav Carol *Mailáth* din Ardeal, Dr. Iuliu *Glattfelder* din Timișoara și episcopul luteran, sas: *Teutsch*. Regele Ferdinand le-a primit cu o amabilitate accentuată, atât la depunerea jurământului, cât și la masă. Se vedea, că Suveranul se bucură, că poate primi pe acești distinși capi ai Bisericilor între supușii săi.

Este caracteristic pentru cugetarea, tactul și bunăvoința acestui nobil domnitor, modul precum a soluționat Regele Ferdinand chestia spinoasă a limbei, care forma obiectul unor lungi discuțiuni, deoarece episcopii nu cunoșteau limba română, iar Regele pe cea maghiară. În fine, s'a stabilit, ca episcopii catolici să depună jurământul în limba *latină*, limba oficială a bisericii catolice, iar după depunerea jurământului, episcopul Mailáth să rostească un discurs de felicitare în limba *franceză*. Abia terminase însă episcopul Mailáth discursul său istoric, redactat cu o deosebită grijă în limba diplomației, Regele Ferdinand i-a răspuns, pe un ton captivant de amical și călduros, în limba

germană, care a rămas apoi limba conversației și la masă, a cărei solemnitate o ridica și mai mult prezența primministrului Averescu, Dlui Goga, ministru al Cultelor, răposatului Mișu, ministru de Curte și a altor notabilități.

Este caracteristic pentru situația și atmosfera de atunci, că în afară de episcopul Mailáth, fusese învitat la depunerea jurământului și Statusul romano-catolic din Ardeal, reprezentat prin referentul Dr. Balázs Andrei și subsemnatul. Această învitare documenta indubitabil, că episcopul depune jurământul de fidelitate nu numai pentru sine însuși, ci și pentru toți credincioșii săi, fapt învederat de altfel și prin intențiunile reciproce și prin textul jurământului.

Acelaș procedeu fusese urmat cu câteva zile mai târziu, la depunerea jurământului episcopului reformat-calvin Carol *Nagy*, la care au asistat și cei doi curatori de ai lui (9 Aprilie 1921).

Episcopul catolic contele *Széchenyi* Niculae din Oradea depusese jurământul mai târziu, iar episcopul *Bornemissza* Tiberiu din Satu-Mare și episcopul unitarian *Ferencz Iosif* din Cluj, din cauza vârstei lor înaintate, depuseră jurământul la reședințele lor, în fața unui comisar regal.

Depunerea jurământului deschisese și porțile Senatului înaintea arhipăstorilor maghiari, cari — în conformitate cu legile ungare, atunci încă în vigoare, — au și ocupat locurile ce li se cuvenea. Episcopului Mailáth, — precum, mai târziu și răposatului Nagy Carol, — președintele Senatului i-a făcut o călduroasă primire în Senat. Episcopul Mailáth plăcut surprins de această primire, și-a exprimat mulțumirea printr'un discurs improvizat în limba franceză, care fusese viu aplaudat.

Toate aceste circumstanțe arată atmosfera desghețată, în care fruntașii competenți ai maghiarimei, ajunsă în minoritate, și-au făcut *întrarea în viața publică românească* și care ne îndreptăția să sperăm zile mai frumoase după încercările grele, îndurate timp de trei ani lungi și să credem, că cu bunăvoință reciprocă, vom putea asigura viața și desvoltarea poporului nostru.

În atmosfera prielnică, creiată prin depunerea jurământului arhipăstorilor, se începuseră primele mișcări de organizare politică a maghiarimei ardelene; mai întâi s'a constituit Uniunea Maghiară pe județe, apoi la un sfert de an dela depunerea jurământului, în ziua de 6 Iulie 1921 a avut loc la Cluj și adu-

narea constituantă, care alesese de președinte al nouii formațiuni pe baronul Jósika Samuil, fost președinte al Camerei Magnaților.

Toată lumea era plină de încredere și speranță și era întemeiată presupunerea, că maghiarimea minoritară de aci, îndrumată pe această cale, își va găsi posibilitățile lui de existență și de propășire și în noua formațiune de Stat. Atmosfera era atât de optimistă, încât după obiceiul tradițional maghiar, au și început la noi unele intrigi personale, reînviând controversele politice, transplantate din regimul ungar.

Rolul istoric al episcopilor Mailáth și C. Nagy.

Amabilitatea călduroasă de care făcuse dovadă regretatul Regele Ferdinand, față de episcopul Mailáth, tovarășii săi și suita lor cu ocazia depunerii jurământului, nu era numai un act de prudență și de politeță, ci expresia sinceră a sufletului nobil al Domnitorului. Regele Ferdinand ajunsese pe tronul României în vârstă adultă și se trăgea dintr'o ramură profund religioasă catolică a dinastiei Hohenzollern. Era deci ușor de înțeles simpatia, ce simțise față de arhiereii germani sau cel puțin crescuți în cultura germană și mai ales, față de episcopii propriei sale biserici. Episcopul Mailáth, ședea la masă la dreapta Regelui și cu manierele lui fine și tactul său înăscut, a câștigat în câteva momente simpatia Regelui.

Această simpatie se menținuse în tot timpul vieții marelui Domnitor și asigurase episcopului Mailáth un prestigiu și o autoritate în viața publică românească, de care poate nici el nu-și dădea suficient seama. Nu numai biroul, dar și saloanele regretatului Rege erau deschise episcopului Mailáth, și orice greutăți și neînțelegeri ivite mai târziu, — mai ales în timpul guvernului liberal, ajuns la putere în 1922, — orice politician își dădea seamă de poziția distinsă, ocupată la curte și purtată cu atâta noblețe de episcopul Mailáth, grație căreia și-a putut apăra și persoana, cât și instituțiunile sale, în tot timpul vieții Regelui Ferdinand, față de toate atacurile, cari mai târziu sau deslănțuit cu atâta vehemență.

Considerația, ce o avea regretatul Regele Ferdinand față de episcopul Mailáth, se extindea și asupra conducătorilor instituțiunilor arhipăstorului și astfel delegații Statusului romano-catolic din Ardeal avuseră de multe ori posibilitatea de a înainta

personal nobilului Domnitor doleanţele lor, care le ascultase totdeauna cu o amabilă bunăvoinţă, şi chiar dacă nu putea ajuta în totdeauna, prin vorbele lui călduroase îi inspira încredere şi linişte, înlesnind şi prin aceasta învingerea sau cel puţin suportarea greutăţilor.

Personalitatea marcantă şi energică a episcopului reformat *Nagy Carol* era tocmai contrarul figurei fine a episcopului Mailáth.

Nagy Carol era încarnarea adevărată a maghiarului calvin transilvănean, conştient, dârz, energic, caracter ferm, pătruns până în adâncul sufletului de infalibilitatea convingerilor sale, neadmiţând nici-o concesiune în sarcina acestora. Era tipul omului care se frânge, dar nu se 'ndoaie.

Personalitatea energică a lui Nagy Carol se validita întocmai şi în conducerea bisericii sale. Cu mâna energică îi conducea pe cei de sub puterea lui în direcţia, pe care o socotea favorabilă, fără să admită rezistenţe sau deviaţiuni. In calitate de cap al bisericii, era comandantul unei formaţiuni unitare, de care dispunea necondiţionat, deoarece preoţii şi credincioşii săi se puneau cu încredere sub autoritatea lui, iar acolo, unde eventual lipsea supunerea voluntară, unitatea o refăcuse prin autoritatea şi mâna sa energică.

Răposatul episcop Nagy Carol făcea el concesiuni faţă de concepţia sa puternică calvinistă, numai într'o singură privinţă.

Considera mai presus de orice interes, ca *întreaga maghiarime ardeleană* – fără deosebire confesională – *să procedeze unitar* în orice chestiune publică, care interesează maghiarimea. Or, ca să asigure armonia deplină sufletească şi unitatea disciplinată a maghiarimei, – împărţită în diferite confesiuni şi lipsită de orice organizaţiune politică, – era neapărat necesară: *concordia* şi conlucrarea armonioasă a capilor bisericii.

Dacă nu era poate el iniţiatorul consfătuirilor noastre interconfesionale, în tot cazul era sufletul acestora. Prezidiul acestor consfătuiri îl cedase de obiceiu episcopului unitarian Ferencz Iosif, cu vârstă patriarhală, sau episcopului Mailáth, care era mai bătrân şi mai vechi în funcţie, el a rămas însă promotorul, încurajatorul şi neobositul propunător al acestor consfătuiri, aducând cele mai mari sacrificii în interesul cauzei comune, subordonând adeseori majorităţii chiar şi convingerile sale personale, ca să asigure armonia şi să salveze unitatea de acţiune.

Dela depunerea jurământului episcopilor şi până la intrarea în parlament al unui considerabil grup de deputaţi ai Partidului Maghiar — dela 1921 şi până la 1926 — consfătuirile interconfesionale, iniţiate şi îndrumate în majoritatea cazurilor de Nagy Carol, erau singurul factor, care delibera şi lua deciziuni în privinţa atitudinei ce s-o urmeze maghiarimea ardeleană.

Aceşti fruntaşi neobositori îşi dădeau toată silinţa să facă auzite şi să pună în aplicare hotărîrile aduse la aceste consfătuiri, înaintând memorii, organizând delegaţii, ducând tratative cu membrii guvernului şi făcând demersuri chiar la supremul for al Statului. In chestiuni principiale — cu toate greutăţile a necunoaşterei limbei — şi-au expus părerile şi depe tribuna Senatului episcopul Mailáth şi uneori chiar şi episcopul Nagy Carol.

Că nu ne-a sufocat depresiunea sufletească, după schimbarea imperiului, că iarăş s'au înseninat feţele noastre şi că iar începusem să avem încredere în viitorul nostru, este meritul exclusiv şi imutabil al acestor distinşi fruntaşi ai Bisericilor noastre, cari în aceste timpuri grele conduceau în acelaş spirit turma împărţită în trei a maghiarimei ardelene şi nu se poate face istoria acestei perioade, fără a se face o cuvenită amintire şi rolului lor istoric.

Alegerile liberale din 1922.

Uniunea Maghiară, constituită în Iulie 1921, în atmosfera uşurată prin depunerea jurămintelor episcopale, şi-a început activitatea sub cele mai bune auspicii, sub conducerea înţeleaptă a baronului Samuil Jósika, om cu simţ şi tact politic admirabil. Inceputul era plin de greutăţi. Trebuia să se lichideze mai ales controversele politice, rămase încă din regimul ungar, care — deşi fără rost deja — erau totuşi suficient de vii, pentru a cauza multe dificultăţi la început, mai ales în chestiuni personale. O altă dificultate era, că aproape nici unul dintre fruntaşii noştri de atunci, nu cunoştea mentalitatea, felul de a se gândi şi aspiraţiunile românilor, iar limba o cunoşteam şi mai puţini.

Cu toate greutăţile începutului, Uniunea Maghiară desfăşurase deja în primul semestru al constituirii sale, o frumoasă muncă de organizare. Şedinţele se ţineau în loja francmasonică dizolvată din Cluj, unde — mai ales la început, — era curios să vezi prelaţi şi alţi fruntaşi catolici, sub emblemele simbolice masonice.

Uniunea Maghiară era încă în toiul muncii de organizare

şi de orientare, când căzuse guvernul Averescan, care a creat atmosfera prielnică şi urmase guvernul lui Ionel Brătianu, cu intenţia declarată de a convoca Adunarea Constituantă, spre a pune temeliile Constituţiei unitare a României Mari, după concepţiile lui Brătianu.

Fruntaşii maghiarimei au sperat cu drept cuvânt, că şi maghiarimea ardeleană va avea locul cuvenit în această adunare constituantă şi că legile fundamentale, ce se vor aduce, vor preciza şi pune la punct chestiunea minoritară şi vor stabili situaţia noastră în conformitate cu contractele internaţionale, spre mulţumirea tuturora. Având toată încrederea în aceasta, conferinţa fruntaşilor maghiarimei, ţinută în Cluj, la 5 Febr. 1922, a decis începerea *activităţii politice* şi luarea parte la alegeri.

Poate unii dintre noi presimţirăm, dar nici unul nu vedeam clar, eât era de neîntemeiat şi pripit a lega vreo speranţă de munca acestui parlament constituant şi că, Ionel Brătianu, care se ferise a semna *convenţiunile minoritare*, lăsând-o în sarcina Dlui Vaida, nu putea concilia cu concepţiile sale naţionaliste starea de drept internaţională şi istorică a minorităţilor, ci vrea să aşeze în Constituţie temeliile unui Stat naţional puternic român şi ideile lui erau diametral opuse nu numai concepţiei noastre de drept public, dar şi situaţiei speciale, pe care tindeau să asigure Dl Maniu şi partizanii săi pentru Ardealul şi mai ales pentru românimea ardeleană, chiar şi după căderea Consiliului Dirigent.

Poate singur răposatul baron Josika Samuil presimţise — instinctiv — că guvernul liberal, ajuns la cârmă în Februarie 1922, ne ameninţă cu înfrângere, atât pe noi cât şi pe Partidul Naţional Român din Ardeal şi îndemnat de acest instinct, în timpul pregătirilor pentru alegeri, făcuse o vizită Dlui Iuliu Maniu, eare zăcea cu piciorul frânt în spitalul din Cluj. Ce discutaseră aceşti doi şefi, nu s'a aflat nici până astăzi dar frontul ardelenesc, — poate singurul care ne-ar fi putut salva — nu s'a putut forma nici prin această convorbire şi astfel am luat parte singuri la alegeri.

Alegerile din 1922 au fost făcute încă după sistemul cercurilor electorale şi astfel Samuil Jósika nu dispunea la fixarea candidaturilor de puterea disciplinătoare, asigurată partidelor organizate prin legea electorală actuală. Uniunea Maghiară nu era un partid politic, dar exista deja partidul Poporului Maghiar

și adversarul acestuia: Partidul Național Maghiar. Controversele personale și politice, rămase din trecut, se mențineau încă vii și de altă parte necesitatea colaborării și a unității de acțiune încă nu era clar și deobște simțită. Simțul politic, înțelepciunea, tactul și experiența de conducere a Baronului Jósika Samuil trebuia să facă minuni pentru a ne prezenta într'un front unitar și a elimina ostilitățile interne. Recunoștință imutabilă se cuvine lui Jósika Samuil, pentru faptul că a reușit să creeze acest front unitar și compact la prima încercare. Eram martori, cum acest om, cu toată bătrânețea și debilitatea sa, lucra zi și noapte, ascultând cu răbdare dorințele delegațiilor locale în privința candidaturilor, soluționând întotdeauna înțelept și cu mult tact rivalitățile personale. Trebue să apreciăm deci acest serviciu fără seamăn, prin care aducea poate un serviciu mai mare națiunii sale, ca prin toată munca sa de pân'atunci, în împrejurări incomparabil mai ușoare, sub dominațiunea ungară.

Unitatea era deci asigurată prin munca neobosită a lui Jósika Samuil și lista candidaților maghiari s'a întocmit în perfectă unitate. Ar fi foarte educativă odată această listă, pe care au figurat și cei cari s'au bucurat de stima maghiarimei ardelene pentru munca lor prestată în epoca anterioară, precum și cei, cari au fost considerați ca oamenii viitorului în împrejurările schimbate. Se vede din această listă tensiunea politică din trecut, dar și un avânt puternic pentru soluționarea nouilor probleme. Dacă acest grup ar fi întrat — prin alegeri libere — în parlamentul constituant al României Mari și ar fi fost primit acolo cel puțin atât de amical, cum au fost primiți episcopii la ocuparea locurilor lor în Senat, sunt convins, că s'ar fi putut soluționa pentru decenii problema dificilă a incadrării maghiarimei ardelene în noul regim și a raportului popoarelor istorice ale Transilvaniei, dar eventual ar fi putut îndruma într'o direcție mult mai fericită și raportul internațional al României cu Ungaria.

Ionel Brătianu însă, — cum menționasem mai sus — avea cu totul alte intențiuni cu parlamentul constituant și anume: el urmăria să creeze o majoritate solidă pentru partidul său puternic și disciplinat și cu ajutorul acestuia să construiască apoi sistemul de Stat al României Noui, *înfrângând orice rezistență și interes local, pe baza principiului Statului național, unitar, asigurând conducerea Statului unitar pe seama intelectualilor Vechiului Regat.* În realizarea acestei concepții era cel mai mare

obstacol opoziția Partidului Național Român din Ardeal de sub conducerea Dlui Maniu, care își menținuse atunci încă aproape intact unitatea sa disciplinată, făurită sub regimul ungar. Astfel stând lucrurile, Ionel Brătianu se putea aștepta că în caz de alegeri liberale, Transilvania va vota în mod unitar împotriva lui. Incheiase deci carteluri electorale cu sașii și șvabii, cari aveau această „tradiție" deja din timpul regimului ungar, iar împotriva Partidului Național Român a fost decis la cele mai dure mijloace, deși își dădea seama, că chiar și în acest mod va avea față de Partidul Național un succes redus, deoarece autoritățile, chiar și organele puterii publice, puteau fi utilizate împotriva românilor ardeleni, numai până la un anumit grad. Cu maghiarimea nici nu încercase vreo înțelegere, știind sigur că nu ne dăm eftin, iar prețul cuvenit el nu era dispus să ne dea.

Guvernul Brătianu avea însă neapărată nevoie de un număr considerabil de mandate din Ardeal, ceeace nu era posibil fără a câștiga cercurile electorale maghiare. Și astfel, din interes de partid a luat naștere principiul, — care mai târziu în anul 1931 a fost aplicat de Dl Vaida împotriva comuniștilor, iar in 1933 de Dl Tătărescu față de Garda de Fier, — *că Uniunea Maghiară și candidații ei, sunt dușmanii Statului Român și în consecință interesul superior al Statului* — mult compromitatul „salus res publicae" — *impune*, ca *intrarea acestor elemente indezirabile în parlament să fie împiedecată cu orice preț, chiar prin forță sau violență.*

Natural, această teorie a fost invocată numai ulterior, ca scuză și justificare a violențelor comise, — necunoscute de noi până atunci. Nimeni nu s'a gândit ce ne așteaptă. Ne pregăteam pentru alegeri, făcusem candidaturi și rostisem discursuri de propagandă. Nici vorbă, ne așteptam la presiuni din partea autorităților, chiar la presiuni dure și eram pregătiți pentru aceasta, dar nici prin minte nu ne-a trecut posibilitatea aplicării a acelor mijloace, care se aplicaseră împotriva noastră câteva zile mai târziu.

În ziua depunerii candidaturilor pentru Cameră la 26 Febr. 1922, președinții de alegeri, numiți din personalul administrativ în conformitate cu legea atunci în vigoare, au respins, sub cele mai variante pretexte, toate candidaturile noastre, cu singura excepție a Dlui Gh. Bernády. În acest mod, candidatul liberal,

rămas fără adversar în cercurile electorale maghiare, a fost declarat deputat ales, fără alegere.

Această procedură cinică şi brutală era o lovitură, care a ameţit întreaga maghiarime ardeleană. Şi guvernul simţise greutatea nedreptăţii comise şi la alegerile pentru Senat s'a purtat ceva mai domol, încât au putut întra la Senat, Pál Stefan la Odorheiu şi Fülöp Béla la Timişoara. Amândoi erau trecuţi de 60 de ani şi nici unul nu poseda limba română. Iar la alegerile suplimentare pentru Cameră la 28 Mai au mai fost aleşi Sándor Iosif la Sfântul-Gheorghe şi Zima Tiberiu la Arad, iar pentru Senat la 29 Mai baronul Jósika Samuil la Ciuc.

Aceasta era însă prea puţin pentru a putea potoli tensiunea şi amărăciunea noastră, care se intensifica şi mai mult, când guvernul — ca scuza faptelor sale — a aruncat în opinia publică afirmaţiunea, că noi am fi duşmanii Statului, iar mai târziu, spre a fi consecvent, a dizolvat şi Uniunea Maghiară la 6 Iulie 1922. E drept, că deja la 28 Dec. 1922 s'a constituit Partidul Maghiar, tot sub preşedinţia baronului Jósika Samuil, dar în atmosfera ce ne înconjura, mulţumită Partidului liberal, nici acesta nu putea aduce vreo ameliorare a situaţiei noastre.

Tragedia noastră se mai agravase şi prin moartea conducătorului înţelept şi competent, a baronului Jósika Samuil, la 3 Iulie 1923, accelerată de sigur şi de grelele decepţii, ce a trebuit să le ispăşească, lăsând orfană maghiarimea ardeleană.

Regimul guvernului liberal din 1922—1926.

În momentul, când Adunarea Constituantă s'a întrunit, *maghiarimea era stigmatizată, că este duşmanul României şi al naţiunei române* şi că nu s'a făcut nici-o nedreptate *ci un act de legitimă apărare al intereselor superioare naţionale,* când guvernul a împiedecat, — de şi cu violenţă — *întrarea acestor elemente periculoase în parlament.*

Şi fiindcă nu mai poţi avea bunăvoinţă faţă de care ai procedat odată nedrept, *guvernul trebuia să urmeze fatal calea începută.* S'a ajuns, ca încetul cu încetul să creadă şi ei în teoria lor, dar în orice caz presupuneau, că nedreptăţile suferite ne indepărtaseră definitiv. După aceste precedente regretabile şi sub înfluenţa motivelor psihologice uşoare de înţeles, guvernul Brătianu, în toiul puterii sale, îşi dădea toată silinţa

să elemineze fără scrupule *minoritatea maghiară din viața publică a României Noui.*

Prima și incontestabila dovadă a acestuia a fost, că *în noua Constituție,* alcătuită pentru lungi decenii, *s'a omis recunoașterea și asigurarea drepturilor minoritare,* stipulate în convențiunile internaționale, semnate de Dl Vaida. Aceasta tendință au arătat-o clar și celelalte legiferări și măsuri luate de guvern. Politica culturală și școlară a guvernului Brătianu o conducea Dl Dr. Anghelescu, un medic foarte bogat și foarte ambițios, care tindea să întreacă chiar și succesele realizate de primul politician cultural român, Spiru Haret. A fost și este o fatalitate tragică pentru noi, că acest om, de o voință puternică și înfluență fără seamăn, a conceput și a stabilit, pentru partidul său și pentru urmași, liniile politicei școlare românești, chiar când domnea o atmosferă atât de defavorabilă pentru noi. Această atmosferă dușmănoasă creată artificial a fost înăsprită prin *unii ariviști deadreptul într'o ură împotriva maghiarimei.* Acești domni se arătau foarte abili în inventarea unor minciuni istorice în sarcina noastră, făcând din țânțari un armăsar, în ce privește unele măsuri eronate ale guvernelor din Budapesta, furnizând cele mai ingenioase idei și propuneri Dlui Anghelescu pentru asuprirea mișcărilor culturale „iredente" maghiare. Cu sarcazm amar trebuia să constatăm, că acești parveniți nu se recrutau dintre românii, cari se luptau în timpul regimului ungar fățiș, pentru interesele poporului român — pentru care poate au avut și de suferit, — ci în majoritatea cazurilor dintre acei români, cari în timpul dominațiunei maghiare erau „băeți foarte liniștiți", sau chiar instrumentele guvernului din Budapesta, cum era de ex. faimosul revizor școlar Nistor, fost colaborator al comisarului regal maghiar Horváth Emil și care sub egida lui Brătianu făcea atâtea mizerii fraților noștri secui din Odorheiu.

Membrii maghiari ai Adunării Constituante, regretabil, dar nu erau capabili să schimbe sau să țină pe loc cel puțin, această tendință și să amelioreze *atmosfera peste măsură incordată, care ne amenința cu distrugerea complectă a tuturor valorilor noastre.*

Cei doi senatori: *Pál Stefan* și *Fülöp Béla* nu posedeau limba și astfel nu puteam aștepta dela ei vreun discurs determinant sau convingător și nici vreo activitate informativă extrapar-

lamentară, nici din cauza vârstniciei lor, iar de altă parte nu erau politiciani pregătiți.

Iar cei trei deputați au ajuns în scurt timp intr'o contradicție foarte dăunătoare.

Tiberiu Zima, deși posedă limba și era om activ, dar la începutul carierei sale politice și nici nu era prea cunoscut în Ardealul propriu zis și din cauza conflictelor regretabile ale celor trei deputați maghiari, nu putea desfășura vreo activitate politică fructuoasă, fiind nevoit să se limiteze la soluționarea unor chestiuni de mai puțină importanță și de interes local arădean.

Al doilea deputat era Dl *Gheorghe Bernády,* întrarea căruia în Adunarea Constituantă fu înlesnită prin Ionel Brătianu, care cunoscând calitățile lui tactice incontestabile, îl considerase ca legătură între partidul său și minoritatea maghiară. Dela Dl Bernády aștepta Brătianu pacificarea maghiarimei ardelene și realizarea încadrării sale în noul regim. Dl Bernády se și silea să corespundă așteptărilor legate de activitatea sa și în primul său discurs parlamentar — care a provocat numeroase critici aspre din partea maghiarimei — încercase, să câștige simpatia majorității pe seama sa și a maghiarimei reprezentate prin el și să creeze astfel o atmosferă mai favorabilă nouă în opinia publică românească. Dl Bernády avea o vază specială la noi, căci se zvonia, că are increderea contelui Ștefan Bethlen — atunci primministrul Ungariei — care îl cunoștea încă din Mureș-Turda, și care — după cum se spunea — îl designase ca viitorul președinte al Partidului Maghiar. Contele Bethlen era atunci stăpân pe situație și conducea cu mână sigură politica externă a Ungariei și astăzi este evident deja, că raportul lui Bernády avea la bază nu atât o simpatie personală, ci mai bine presupunerea și așteptarea, că raporturile și legăturile acestuia cu Ionel Brătianu ar putea înlesni o eventuală armonizare a politicei externe a celor două State.

Ceeace stabilise însă direcția evenimentelor de mai târziu, nu erau aceste planuri chibzuite, ci dispoziținea și sentimentele maghiarimei, un fapt care documentază suficient nu numai că politica Partidului Maghiar din Ardeal nu era dirijată niciodată dela Budapesta, ci totodată și veche axioma, că viața politică depinde mai întotdeauna de elemente imponderabile și că considerentele psihologice pot spulbera și cele mai precise proecte.

Dl *Sándor Iosif,* celălalt reprezentant parlamentar al ma-

ghiarimei, consecvent trecutului, temperamentului şi sentimentelor sale, adoptase – în deplină armonie cu conducătorii oficiali ai Partidului Maghiar – o tactică opusă. El întreţinea raporturi personale cu Dl Maniu încă din parlamentul ungar şi în discursurile sale parlamentare împotriva guvernului lui Brătianu, în apărarea intereselor generale minoritare şi a celor naţionale ale maghiarimei, el utiliza metoda şi mijloacele de luptă ale Partidului Naţional românesc din Ardeal, căutând să câştige sprijinul acestuia, pentru realizarea scopurilor sale. Această atitudine curajoasă, de multe ori chiar vehementă a provocat însă – cum era şi natural – un puternic resentiment şi uneori opoziţia unanimă a guvernului.

Nu se poate şti astăzi ce rezultat ar fi avut atitudinea lui Bernády, prin care tindea să câştige încrederea şi bunăvoinţa majorităţii şi căreia îi dădea o însemnătate specială faptul, că în caz de succes ar fi influenţat eventual şi politica externă a Ungariei. Nu este exclus, că succesul atitudinei sale ar fi îndrumat raporturile celor două State într'o direcţie cu totul deosebită de cea de astăzi. Dar numai în cazul, dacă opinia publică românească ar fi putut şti şi crede, că prin gura lui Bernády vorbeşte de fapt *întreaga* maghiarime minoritară şi că satisfacerea desideratelor sale ar pacifica *întreaga maghiarime.*

Valoarea istorică a opoziţiei energice şi conştiente a Dlui Sándor Iosif este încontestabilă. Rămâne meritul lui indubitabil că nici o lege – în frunte cu Constituţia – care violează drepturile noastre şi aduce daune pentru noi, nu putea trece fără protest prin Cameră. Precum nu se ştie, care ar fi fost urmările atitudinei Dlui Bernády, la fel nu se ştie, ce favoruri am fi obţinut, dacă urmând tactica Dlui Sándor Iosif, s'ar fi ataşat întreaga maghiarime la Partidul Naţional Român din Ardeal de sub conducerea Dlui Maniu. Urmând această cale s'ar fi putut făuri eventual şi mult pomenita solidaritate ardeleană. Dar şi aceasta numai în cazul, dacă *întreaga* maghiarime ar fi urmat fără condiţiuni această cale.

Tactica cea mai greşită a fost însă *bifurcaţia, lupta pe două fronturi,* întrupată de aceşti doi politiciani ai noştri. Unii preferau această bifurcaţie, argumentând că e mai bine să avem două bucăţi de fier în foc, decât nici una, de fapt însă această tactică dublată în majoritatea cazurilor paralizase complectamente influenţa şi puterea politică a maghiarimei.

Străduințele Dlui Bernády de a „construi un pod" n'au fost și nici nu puteau fi luate în serios din partea Românimei, când, Dl Sándor Iosif, care se bucura de mare popularitate, i-se opunea fățiș. De altă parte nici pe Dl Sándor Iosif nu-l considerau ca un adversar periculos, văzând că elementele mai moderate ale Partidului, în frunte cu Dl Bernády, candidatul la Președințe, nu se identifică cu atitudinea sa dârză.

În aceste împrejurări politica maghiarimei se înpotmolise complect deja în cursul desbaterii Constituției.

Situația era cu atât mai desperată, încât prin moartea lui Jósika Samuil, om cu vederi largi și mare reputație, partidul a rămas fără președinte, Dl Ugron Ștefan primind numai conducerea administrativă a partidului, dar refuzând președința.

Așa stăteau lucrurile, când s'a pus pe tapet chestiunea candidaturii la președința a Dlui Bernády care se bucura atât de încrederea și simpatia lui Ionel Brătianu, cât și a contelui Bethlen Ștefan. Sándor Iosif se opunea cu toate forțele sale și până la urmă izbutise să distrugă acest plan, ceeace îi era înlesnit și prin faptul, că Bernády fusese designat în prealabil de sus din ambele părți pentru acest post. Opiniei publice îi place, să aibă iluzia, că este singurul dirijător și nu prea acceptă îndrumări, decât numai dela conducători, pe cari ea îi ridicase pe umerile sale.

Eșecul candidaturii de președinte al D-lui Bernády era primul act conștient și independent al maghiarimei ardelene deșteptate.

Însfârșit, președintele provizoriu: Ugron Ștefan și-a dat seama, că insistarea în candidatura lui Bernády ar duce la descompunerea unității, făurite cu mari dificultăți și la a doua adunare generală, ținută la 14 Dec. 1924 în Brașov, a primit președința partidului.

Motivele generatoare ale Pactului.

La sfârșitul președinței lui Jósika Samuil și la începutul al celei lui Ștefan Ugron, maghiarimea ajunsese într'o criză psihologică, din care nu se vedea nici o scăpare.

Din Adunarea Constituantă din 1922 eram definitiv excluși, deoarece grupul, pe care voiam să-l trimitem acolo și care — fără discuție — ar fi obținut cel puțin 90 % a voturilor maghiarimei, dacă nu totalitatea voturilor și care ne-ar fi reprezentat corespunzător în parlament, fusese aproape complect respins, prin procedeul menționat la 26 Febr. 1922.

Cari intraseră totuşi în parlament, în parte nu aveau pregătirea tehnică suficientă, iar de altă parte – şi aceasta era cauza adevărată – să străduiau să apere şi să valideze interesele reprezentate pe căi şi mijloace diametral opuse. Şi astfel, în loc să înaintăm, ne înpotmoliserăm şi ne ameninţa desbinarea şi absorbirea prin cele două partide mari româneşti – a liberalilor şi naţionaliştilor – ceace ar fi dus desigur la conflicte interne foarte dureroase a maghiarimei.

Conducerea partidului n'a găsit ascultare pentru plângerile şi doleanţele sale, nici nu putea validita concepţiile sale prin reprezentanţii săi parlamentari. S'au votat legi cu complecta nesocotire a intereselor noastre şt fără a fi putut exercita influenţa cuvenită la redactarea lor.

Stigma mai sus amintită – *acuzaţiunea că am fi duşmani ai Statului şi în consecinţă trebue să fim consideraţi ca un element îndesiderabil* – se accentuase şi s'a înfiltrat tot mai intens în opinia publică românească. Noi trebuia să suportăm consecinţele dureroase pe toată linia, ceeace era cu atât mai greu, încât nici organizaţiile autonome judeţene, orăşene şi comunale n'au funcţionat încă, atribuţiunile acestora fiind stabilite numai în 1925 şi atunci după ideologia centralistă a guvernului liberal.

Dela 1 Dec. 1918 şi până la 19 Martie 1921 – depunerea jurământului episcopilor – un imperativ moral ne obliga să rămânem în pasivitate şi să răbdăm pierderea pe rând a poziţiilor noastre. Acum însă nu mai exista acest imperativ şi opinia publică a maghiarimei urgita nerăbdător, văzând pierderile de teren neintrerupte, o acţiune generatoră de rezultate concrete, pentru amelioararea soartei sale. Numărul celor, cari cunoşteam atunci aspiraţiunile şi mijloacele politicei româneşti, era foarte redus, chiar şi cotidianele bucureştene numai câţiva puteam urmări din cauza neposedării limbei. Opinia noastră publică n'a văzut deci clar forţele, care sub durata guvernului liberal din 1922–1926 ne au împus o pasivitate de fapt, vedea şi simţea însă, că începând cu reforma agrară, continuând cu legea cetăţeniei şi mai ales prin legile învăţământului, guvernul pune în vigoare serii întregi de dispoziţiuni, care tind la distrugerea poziţiei şi situaţiei maghiarimei.

Dacă fruntaşii maghiarimei nu voiau – dar nici nu puteau să voiască – să se lasă în voia sorţii şi să rabde, ca pesimis-

mul descurajării să amuțească definitiv vocea noastră și ca maghiarimea de milioane să se înjosească să devină furnizătoarea de voturi a partidelor românești – era timpul să se caute și să se găsească o modalitate, *care să facă posibilă întrarea maghiarimei din România, ca unitate compactă în viața publică românească, pe lângă conservarea intactă a caracterului său* și ocuparea unei poziții, oricât de modeste, de unde apoi să poată exprima cu voce tare scopurile, aspirațiunile, doleanțele și pretențiunile particulare ale acestui popor minoritar, să-și validiteze interesele și să-și apere condițiunile de trai și avutul ce-i mai rămăsese.

În atmosfera creată după alegerile din 1922 nu se mai putea spera, ca maghiarimea, singură și bazată numai pe forțele sale proprii, să poată realiza scopul de mai sus.

Astfel, deja prin natura împrejurărilor, se impunea căutarea unor alianțe.

Celelalte minorități nu puteau veni în considerație din acest punct de vedere. Unitate organizată aveau numai *Sașii* și *Evreii*, dar și dintre aceștia numai Sașii erau reprezentați în parlament. Ambele aceste minorități dobândiseră cu greu câte un loc modest în viața publică românească, dar și acesta, în mare parte prin încetarea legăturilor anterioare cu noi. Deci nu era verosimil, că oricare dintre ele ar fi fost dispusă să asume provocarea antipatiei prin crearea unei alianțe cu noi.

Noi însă *aveam neapărată nevoie, ca opinia publică românească să ia cunoștință odată de noi și să intrăm în viața publică și în primul rând în parlament.* Aceasta necesitate a fost recunoscută atunci la noi de toată lumea, drept *un interes vital.*

La fel simțeau și propovăduiau aceasta și cei doi politicieni Dnii Bernády și Sándor Iosif, care în acest timp stăteau în cele două focușuri – mult îndepărtate între ele – ale maghiarimei ardelene. Primul era atras de alianță cu Partidul Liberal, al doilea cu Partidul Național.

Tendințele celor doi politicieni au rămas însă fără rezultat, negăsind răsunet suficient în opinia noastră publică.

Dl Bernády izbutise să convingă opinia noastră publică, că o opoziție dârză față de atotputernicul Ionel Brătianu și atașarea noastră la tabăra adversarilor lui, ar fi riscat, dacă nu chiar o sinucidere în tot cazul o mare primejdie intre împrejurările date. Invers, Dl Sándor Iosif a putut deștepta mult resentiment

chiar şi contra încercării, ca maghiarimea să sprijine cu voturile sale pe Partidul Liberal, care — în afară de alegerile din 1922 şi elaborarea Constituţiei — dăcătuise atât de mult împotriva intereselor maghiarimei.

Astfel stând lucrurile, alianţa noastră, cu oricare dintre cele două partide mari româneşti, nu putea fi acceptată de massa maghiarimei, iar sforţarea ar fi dus la destrămarea unităţii, făurite atât de greu. Trebueia deci să se caute o altă modalitate.

În aceste timpuri grele ale desorientării şi căutării unei directive acceptabile, unii conducători ai maghiarimei ardelene s'au gândit la generalul *Averescu*, care în anul 1922 trecuse în opoziţie fără vreo micşorare a popularităţii sale şi al cărui guvern — dela depunerea jurământului episcopilor — ne arătase cea mai multă bunăvoinţă şi înţelegere. Reprezentantul lui Averescu, în chestiuni ardelene, era Dl Goga, care deasemenea a câştigat multă simpatie la noi, sub scurta durată a ministeriatului său.

Această orientare se cadra şi cu intenţiunile Dlor Averescu şi Goga.

Generalul Averescu avea neapărată nevoie de sprijinul unei masse de alegători din Ardeal, pentru a putea obţine din nou puterea. Or, Dl. Goga singur nu putea furniza voturile necesare, deoarece majoritatea covârşitoare a românimei ardelene stătea încă neclintit alături de Dl Maniu. Nu era deci nimic mai învederat, dacât câştigarea maghiarimei şi Dl Goga, care cunoaşte foarte bine mentalitatea noastră, îşi dădea seamă că în acest fel va dobândi tovarăşii de luptă, cari meritau absolută încredere şi pe cari poate conta cu siguranţă, dacă nu operează cu renegaţi, ci închee convenţiune cu fruntaşii adevăraţi ai maghiarimei şi se angajează la satisfacerea pretenţiunilor acesteia, foarte modeste, în raport cu situaţia, în care ne aflaserăm atunci. Nu se poate contesta însă nici faptul, că Dl Goga şi mai ales Generalul Averescu intenţioneau, prin încheerea unei asemenea convenţiuni şi soluţionarea uneia dintre cele mai importante probleme, nu numai a politicei *interne* ci şi a politicei *externe* a României.

Terenul propriu pentru o colaborarea amicală era deci pregătit de o parte prin voinţa noastră de a intra în viaţa publică şi de a scăpa de stigma de duşmani ai Statului, iar de altă parte de tendiţa Dlor Averescu şi Goga să-şi asigure un grup considerabil de alegători. Noi aşteptam soluţionarea cuvenită şi

dreaptă a situației maghiarimei ardelene, iar Dnii Averescu și Goga, un pas important spre consolidarea României Mari.

Împrejurările încheerii Pactului.

Prima propunere o făcuse Partidul Averescan prin Dl Bucșan, subsecretarul de Stat de mai târziu, cumnatul Dlui Goga, prin intermediul Dlui Dionisie Moldovan Dlui *Szele Béla*, care imediat o transmisese Dlui *Grandpierre Emil*, vice-președintele de atunci al Partidului Maghiar și pe această bază au pornit apoi tratativele personale în vara anului 1923, la care au luat parte din partea partidului poporului la inceput numai Constantin Bucșan, iar din partea noastră Grandpierre Emil, Stefan Hajdu, Szele Béla și eu.

Tratativele prealabile au decurs favorabil și astfel în a doua jumătate a lunii Octombrie 1923 ne adunaserăm la locuința Dlui Bucșan din București pentru o convorbire de mai multe zile, la care a luat parte și Dl Goga, iar din partea noastră, în afară de cei amintiți Dnii Dr. Gavril Pál, Dr. Géza Ferenczy și Andrei Török.

Bucșan mi-a fost coleg de clasă la liceul din Sibiu, unde stăteam mulți ani dearândul în aceeaș bancă și eram foarte buni prietini. Goga studia tot la acest liceu, însă cu doi ani înaintea noastră, se distingea deja atunci prin talentul său excelent, în Cercul nostru de lectură.

La intrunirea de mai sus desbătuserăm deja un text concret, redactat în românește de Dl Bucșan, pe temeiul proectelor noastre anterioare. Datoria mea era între altele, să controlez identitatea textului român și maghiar și să aplanez diferendele ivite, printr'o redactare corespunzătoară. După discuțiuni nesfârșite, — la care chestiunea Bunurilor Private din Ciuc a cauzat multă dificultate, — în amurgul zilei de 23 Oct. 1923 am căzut de acord în textul românesc și a răsărit deja și soarele, când am ajuns la locuințele noastre.

La amiazi, Dl Negulescu, fost ministru al Instrucției și președintele de mai târziu al Camerei, a dat o masă în onoarea noastră, la care în afară de cei, cari am luat parte la desbateri, a fost prezent și regretatul Coanda, președintele de mai târziu al Senatului. La conversația intimă a mesii ni s'a format convingerea, că avem de a face cu cele mai venerabile personalități ale vieții publice românești, cari de facto sunt conduși de

sincera intenţiune de a transforma viaţa maghiarimei, supusă regimului românesc, într'o formă mult mai avantajoasă.

Plecasem din Bucureşti cu astfel de sentimente şi cu cele mai frumoase speranţe.

Am fost însărcinat de ambele părţi, să traduc în ungureşte textul român al Pactului, să-l prezint spre semnare prietenilor noştri şi apoi să-l readuc la Bucureşti, pentru a fi semnat de Dnii Bucşan, Goga şi în fine de Generalul Averescu.

Mi-am dat toată silinţa să îndeplinesc cât mai bine această însărcinare şi după corectarea greşelilor fatale de copiere şi traducere şi după ce exemplarele Pactului au fost semnate de Dnii Grandpierre Emil, Stefan Hajdu, Szele Béla şi Pál Gavril, cu data de 23 Oct. 1923 — ziua încheerii faptice a Pactului — mă dusei la Bucureşti cu însărcinarea, să semnez numai impreună cu Dnii Goga şi Bucşan şi să predau exemplarele noastre în schimbul exemplarelor semnate de ei.

La ratificarea Pactului, care a avut loc la 31 Oct. 1923 la Bucureşti, în halul Hotelului Athenée Palace, luase parte şi Dl Bernády — atunci încă preşedinte prezumtiv — şi la dorinţa lui am modificat puţin partea referitoare la Palatul Cultural din Târgu-Mureş, făcând şi alte modificări favorabile de mai mică importanţă.

Pactul abia semnat, Goga o prezentase încă în ziua aceea regretatului Regele Ferdinand şi când s'a reîntors dela audienţă, mi-a relatat cu entuziasm, că Regele primise Pactul cu viu interes şi deosebită simpatie. Citise din cuvânt în cuvânt partea generală introductivă şi partea referitoare la chestiuni bisericeşti şi le aproba întru toate. După audienţa regală, Goga avea în mod vizibil impresia, că şansele partidului lor de a veni la guvern au crescut considerabil, ceeace de altă parte era o dovadă incontestabilă, că Regele Ferdinand dorea cu tot sufletul său nobil pacificarea maghiarimei; şi de această dorinţă a Regelui îşi dădeau seama toţi politicianii.

La plecarea mea din Bucureşti, Dl Goga m'a incredinţat să prezint cât mai de vreme un exemplar al Pactului Contelui Bethlen Stefan, Primministrul Ungariei. Din motive tehnice nu am putut satisface această dorinţă, decât cu câteva luni mai târziu, căci numai la 1 Aprilie ajunsesem să discut chestiunea cu contele Bethlen. Expresia momentană şi spontană a acestui desiderat arată, că Dl Goga — şi poate şi Regele Ferdinand, cu care

vorbise cu câteva minute mai înainte — considerase, că Pactul ar fi potrivit să atenueze încordarea celor două State. Contele Bethlen Stefan era mai puțin optimist. A accentuat, că nu dorește să se amestece în treburile noastre, deoarece noi știm mai bine ce ne doare și în consecință noi singuri suntem chemați a decide asupra modalităților, ce ne pot aduce soluționarea problemelor noastre. El n'are decât să se bucure, dacă prin această convențiune amicală ni se ușurează soartea, dar în ce privește valoarea pactului — cum era și natural — nu se poate pronunța până la ajungerea Generalului Averescu la guvern. În această privință a și avut dreptate, deoarece până la venirea la putere a guvernului Averescan, a mai trebuit să treacă un interval lung și greu de trei ani, în care pactul trecuse prin multe peripeții.

Poetul Goga era foarte abil în a face cât mai intim și cordial raportul părților contractante, întrebuințând cu dibăcie ocaziile și momentele potrivite în acest scop. Ne-am convins de aceasta deja la tratativele la locuința Dlui Bucșan, la 23 Oct. 1923, precum și în ziua următoare la masa oferită de Dl Negulescu. Drept urmare a acestei metode, s'a folosit și de vizita generalului Averescu, făcută la Castelul lui Goga din Ciucia, invitându-ne la o masă, pe ziua de 25 Nov. 1923, pe toți cari luaserăm parte la tratativele pactului. Titlul oficial al invitării era, că generalul Averescu *dorește să cunoască personal personalitățile de conducere ale maghiarimei.* Alegerea invitaților o încredințase Dlui Grandpierre Emil, care înafară de cei menționați, îl mai invitase și pe Dl Bernády. Din partea Partidului Poporului mai luase parte și Dl Petru Groza.

Cu această ocazie preluasem exemplarele semnate de Generalul Averescu, care lângă semnătura sa, făcuse următoarea mențiune: «*Se va urma întocmai.*» Această mențiune era un argument în plus, că ostașul cărunt, a luat într'adevăr în serios și se obligă sincer, să respecte stipulațiunile Pactului încheiat în numele său și aprobat de dânsul și care în acest fel devenise obligător și formal, în întregime, atât pentru el însuși, cât și pentru Partidul său.

La masa dela castelul din Ciucia ne-a salutat Dl Goga, ca stăpânul casei. Dl Grandpierre Emil i-a răspuns în ungurește, apoi generalul Averescu rostise câteva cuvinte călduroase și serioase și la urmă luase cuvântul Bernády, expunând pe larg

ideile şi părerile sale în privinţa raportului românimei cu maghiarimea.

Oricât de prevăzător s'a procedat la aranjarea întâlnirei din 25 Nov. 1923 dela Ciucia ea nu mai putea rămâne în secret, ca celelalte convorbiri; i-s'a răspândit vestea, bineînţeles fără ca cineva, afără de cei iniţiaţi să fi cunoscut esenţa întâlnirei, sau chiar textul Pactului. Acesta este motivul, că mai târziu presa a botezat convenţiunea noastră cu denumirea «*Pactul dela Ciucia*», deşi — cum s'a arătat mai sus — el a fost încheiat la Bucureşti, în ziua de 23 Oct. 1923, iar la Ciucia ne adunaserăm numai pentru confirmarea solemnă a stipulaţiunilor cuprinse în el.

În legătură cu întâlnirea dela Ciucia, mai este de menţionat, că generalul Averescu ne-a trimis tuturor învitaţilor dela Ciucia câte o fotografie dedicată, ceeace era o altă dovadă eclatantă, că cel mai mare ostaş al României ne poartă o consideraţie excepţională nouă, cu cari căzuse de acord în privinţa unei importante probleme.

Atmosfera amical de intimă dela Ciucia, cu drept cuvânt era succesul personal al Dlui Goga. După masă m-a tras la o parte şi-mi spunea intim:

— „Dacă Stefan Tisza ar fi fost capabil să încheie o asemenea transacţie cu Românii ardeleni, i-s'ar fi ridicat statue încă în timpul vieţii."

— Dacă conducătorii românilor ardeleni ar fi arătat atâta înţelegere şi devotament desinteresat faţă de interesele superioare ale Statului, cum arătam noi, transacţia s'ar fi putut încheia deja atunci, — îi răspunsesem eu.

E drept, că am adus sacrificii prin încheerea Pactului, însă eram constrânşi la aceasta, spre a asigura liniştea, situaţia şi avutul rămas al poporului nostru şi pe baza acestora desvoltarea sa viitoare.

Textul Pactului.

Subsemnaţii Octavian Goga şi Constantin Bucşan, ca mandatari ai Partidului Poporului:

Emil Grandpierre, Elemér Gyárfás, Gavril Pál, Stefan Hajdu şi Béla Szele, ca mandatari ai Partidului unguresc; călăuziţi de dorinţa de a uni toate forţele celor două partide, pentru a le pune în serviciul intereselor superioare ale ţării, au convenit asupra următoarelor:

1. Partidul unguresc, luând cunoştinţă de programul Par-

tidului Poporului, adoptat în Congresul dela Sibiu din Decemvrie 1922, va da întreg sprijinul său pentru realizarea lui şi nu va întreprinde nici o acţiune politică în afară de cadrele acestui program.

2. Partidul Poporului primeşte desideratele formulate de Partidul unguresc şi considerându-le ca parte integritoare a programului său, va sprijini realizarea lor, crezând că este în interesul consolidării şi propăşirii ţării, să asigure tuturor cetăţenilor, fără deosebire de religie şi naţionalitate, condiţiunile de trai liber şi desvoltare normală.

3. Deputaţii şi senatorii ambelor partide vor forma o unitate parlamentară.

4. În afară de Parlament, Partidul unguresc îşi menţine organizaţia, numele şi individualitatea.

5. Pentru asigurarea unităţii de conducere, Partidul unguresc acceptă îndrumările politice, date în cadrele acestei înţelegeri de către Preşedintele Partidului Poporului.

6. În interesul unei neturburate şi cât mai strânse colaborări, Partidul unguresc va fi reprezentat în Comitetul executiv al Partidului Poporului prin 5 delegaţi.

7. Pe toată durata acestui pact, Partidul Poporului va proceda în deplină înţelegere cu Partidul unguresc, excluzând intervenţia altor formaţiuni politice, — în chestiunile, cari privesc interesele generale şi locale ale minorităţii unguresti.

8. Pentru cazul, că Partidul Poporului va intra în colaborare şi cu alte partide politice, acest pact rămâne neatins.

9. Acest pact este fără termin. El nu va fi denunţat decât în cazul unor fundamentale deosebiri de vederi asupra intereselor Statului român şi ale minorităţii ungureşti din România.

Acest pact va intra în vigoare cu ziua de azi. În publicitate nu va fi adus, până la o dată, care se va hotărâ cu învoirea ambelor partide.

Partidul unguresc având misiunea de a lupta pentru realizarea tuturor drepturilor şi intereselor minorităţii maghiare, formulează următoarele desiderate concrete, realizabile în imprejurările actuale:

I.

Listele electorale să fie întregite în aşa fel, că să se asigure dreptul de vot pe seama fiecărui cetăţean, care intruneşte condiţiunile de vârstă.

Dacă din cauze tehnice întregirea listelor electorale nu se va putea face până la nouile alegeri, candidatura cetăţenilor neintroduşi în liste, întrucât indeplinesc condiţiunile prevăzute în lege, nu poate fi respinsă.

Excepţiile prevăzute în lege, sa să aplice cu o egală măsură faţă de toţi locuitorii ţării, fără deosebire de naţionalitate.

2. Pe timpul alegerilor de Cameră şi Senat, Partidul Po-

porului și Partidul unguresc se vor sprijini reciproc. Partidul Poporului va susține pe candidatul Partidului unguresc în următoarele circumscripții electorale:

Pentru Senat în circumscripțiile: Arad, Oradea-Mare, Marghita, Ciuc, Cluj, Târgul-Mureș, Odorheiu, Satu-Mare, Timișoara și Treiscaune.

Pentru Cameră în circumscripțiile: Arad, Oradea-Mare, Sălard, Marghita, Săcele, Mercurea Ciucului, Gheorgheni, Târgu-Mureș, Erneul-Mare, Mercurea Nirajului, Odorheiu, Crișturul-Secuesc, Homorod, Satu-Mare, Careii-Mari, Sfântul-Gheorghe, Târgul-Secuesc și Aita-Mare.

În aceste circumscripții persoana candidatului va fi hotărâtă de către Comitetul de conducere al Partidului unguresc. În toate celelalte circumscripții Partidul unguresc va interveni cu toată autoritatea sa, ca alegătorii de naționalitate maghiară să-și dea votul lor pentru candidatul Partidului Poporului.

Mai târziu, după înfăptuirea reformei electorale, când votarea se va face pe liste, în circumscripții, în cari și Partidul unguresc dispune de organizații proprii, lista comună a candidaților se va întocmi, prin bună înțelegere, de către organele autorizate ale ambelor partide. La întocmirea listei de candidați se va avea în vedere mai întâiu valoarea politică a candidaților și numai în al doilea rând se va ține seama și de naționalitatea lor. Totuși, pentru a preîntâmpina viitoarele neînțelegeri, se stabilește de pe acum, ca să se rezerve pentru Partidul unguresc un minim de 18 mandate de deputat și 10 mandate de senator.

3. Reforma electorală să se întemeieze pe principiul reprezentării proporționale a minorităților.

4. Să se precizeze prin lege, toate cazurile de incompatibilitate. Contestarea mandatelor se va judeca de către Curtea de Casație.

II.

1. Bisericele rom. cat., reformate și unitare își vor păstra autonomia, în cadrele desvoltării lor istorice, rămânând nestirbit dreptul de control al Statului.

Autonomia statusului romano catolic din Ardeal să se întindă și asupra teritoriilor de dincolo de Piatra Craiului. Să se recunoască dreptul de liberă organizare a bisericei reformate din regiunea Pietrii Craiului și al bisericelor luterane maghiare. Autonomia acestora din urmă să fie recunoscută de Stat. Autonomia statusului romano-catolic, lărgită în acest chip, să se respecte și cu ocazia încheierii concordatului.

Toate aceste autonomii să fie consfințite prin lege.

2. Amestecul autorităților administrative în afacerile interne ale comunităților bisericești să fie interzis. Bisericele să poată fi deschise și serviciul divin să fie permis și pe timpul stării de asediu. Orice sentință, prin care se hotărește destituirea unui

preot, să nu poată fi executată, decât prin autoritatea superioară bisericească.

3. Pentru faptele sau neglijența unei persoane din serviciul bisericei, biserica însăşi, şcoala sau alte instituțiuni, susținute de ea, să nu sufere nici un prejudiciu.

Să se întregească salariile preoților şi să să reguleze modalitatea de plată, urmând ca în aceasta privință, preoții unguri să fie puşi pe aceiaşi treaptă ca preoții români.

5. Pentru cazul, că o comunitate bisericească dispare, biserica, şcoala, cimitirul şi orice avere a ei, va trece în lipsă de alte dispozițiuni statutare, asupra organizației superioare bisericești, nici Statul, nici vreo altă confesiune, neavând dreptul de a formala vreo pretențiune asupra acestei averi, nici în cazul declarării lor de monumente istorice. În cazurile în cari acest lucru s'a săvârşit, se va restitui starea de mai înainte.

6. Faptul încetării unei comunități bisericești, se poate constata numai de către autoritatea superioră a acestei comunități, conform cu înțelesul statutelor ei.

7. Să se recunoască dreptul bisericelor romano-catolice, reformate, unitare şi evanghelice ungureşti de a-şi impune credincioşii şi de a incasa dela acestea impozite cu ajutorul organelor administrative.

8. Şi în împrejurările schimbate să se indeplinească în mod corespunzător obligațiunile patronatului şi să se revoace toate ordonanțele, prin cari se interzice împlinirea îndatoririlor patronale.

9. Orice propagandă, care tinde la înstrăinarea averilor mobile şi imobile bisericeşti şi şcolare, se va pedepsi conform dispozițiunilor Codului Penal.

III.

1. Se va recunoaşte dreptul minorităților de rasă, limbă şi religiune, de a inființa şi întreține şcoli sub controlul direct al Statului, şi să li să asigure acestor şcoli dreptul de publicitate, precum şi dreptul de a elibera certificate valabile. Confesiunile să fie libere de a se îngriji de adunarea mijloacelor materiale necesare întreținerei acestor şcoli, fie şi prin impunerea credincioşilor lor şi de a fixa taxele şcolare.

2. Să se retragă toate ordonanțele, cari ating aceste drepturi, asigurându-se astfel funcționarea neturburată a şcoalelor confesionale şi dreptul lor de publicitate. Partidul unguresc recunoaşte fără rezerve dreptul de suprema inspecțiune al Statului şi să se oblige să intervie cu toată autoritatea sa, pentru curmarea eventualelor nereguli şi abuzuri, constatate prin anchetă obiectivă.

3. Ca o urmare a dreptului de publicitate şi a libertății învățământului, bisericilor, corporațiunilor şi societăților susținătoare de şcoli, să li se asigure dreptul de a primi în şcoalele lor elevi de orice sex. confesiune şi naționalitate.

4. In măsura, în care şcoalele confesionale româneşti sau altor confesiuni se vor bucura de ajutor din partea Statului, acest ajutor să se acorde cu o egală măsură şi şcoalelor întreţinute de confesiunile ungureşti.

5. Clădirile şcolare, cu întreg inventariul lor, precum şi alte aşezăminte de cultură, întemeiate şi susţinute cu banii comunelor sau confesiunilor, corporaţiunilor şi societăţilor culturale sau de binefacere ungureşti, se vor da în posesiunea vechilor proprietari.

6. Credincioşii unei confesiuni să nu poată fi obligaţi sub nici o formă şi în special nici sub forma de prestaţiuni, să contribue pentru scopurile şcolare sau bisericeşti străine de confesiunea lor.

7. Programul de învăţământ în şcoalele confesionale va fi întocmit cu aprobarea Ministerului de Instrucţiune Publică. Limba de predare va fi însă cea hotărâtă de către susţinătorul şcoalei.

8. Dispoziţiunile şi ordonanţele contrare acestor puncte să se scoată din vigoare.

IV.

1. Averea instituţiilor sociale şi a socetăţilor de binefacere, luată pe nedrept, sub orice titlu s'ar fi luat, să fie restituită membrilor sau proprietarilor lor.

Casina din Lugoj, Deva, Braşov, Therezianum din Sibiu etc.

2. Palatul cultural din Târgul-Mureş să fie dat în administrarea unui comitet, din care fac parte ca membri primarul, consilierul cultural, un reprezentant al Ministerului Artelor şi 3 membri aleşi la propunerea Societăţii Emke.

Aceeaşi măsură să se iee şi pentru palatul cultural din Arad.

3. Teatrele ungureşti, în fiinţă astăzi, să fie autorizate a funcţiona şi mai înainte. Cenzura teatrală să fie exercitată exclusiv de către Ministerul Artelor. Teatrul de vară din Cluj să fie lăsat în folosinţa permanentă a trupelor de teatru ungureşti, fiind acestea obligate să plătească o chirie, care să nu treacă peste cheltuelile de amortizare şi întreţinere a localului.

Pentru problemele artistice maghiare, se va institui o comisiune specială de trei membri, care va funcţiona pe lângă Ministerul Artelor, ca organ consultativ.

4. Să se permită aducerea în ţară a cărţilor şi altor publicaţiuni, cari nu pot fi excepţionabile din punct de vedere politic.

5. Să fie restituite după posibilitate, monumentele istorice, statuele, tablourile de valoare, mutate dela locul lor în urma transformărilor politice. În cazuri, în cari acest lucru nu s'ar mai putea săvârşi, ele să fie aşezate în muzee, în aşa fel, ca sentimentul de pietate să nu fie atins şi valoarea lor artistică să fie păstrată.

6. Diplomele tinerilor, cari studiază la universităţi sau la alte şcoli superioare din străinătate, să fie nostrificate.

Festivităţile şi reprezentaţiile aranjate de către comunităţile bisericeşti sau şcolare, cu scopuri bisericeşti şi şcolare, vor fi scutite de taxa de petrecere.

Să se aprobe statutele Societăţii Culturale Emke, cu restituirea ei în toate drepturile.

V.

1. În contactul nemijlocit cu autorităţile administrative locale şi medie, cetăţenilor de naţionalitate maghiară să li se recunoască dreptul de a folosi limba lor în graiu şi scris.

2. În teritorii, a căror populaţiune se compune cel puţin în 25 % din cetăţeni de naţionalitate maghiară, să se aplice în oficiile administrative inferioare şi mijlocii în număr corespunzător funcţionari de naţionalitate maghiară sau astfel de funcţionari, cari cunosc bine limba, obiceiurile şi împrejurările din viaţa ungurească.

Starea de lucruri de azi, care atinge însăşi interesele ţării, să înceteze.

3. În oraşele şi comunele, cu populaţie maghiară de cel puţin 25 %, numirea localităţii, anunţurile oficiale şi inscripţia străzilor şi a pieţelor, să se facă paralel cu limba Statului şi în limba maghiară. Să se retragă toate acele ordonanţe, cari interzic părţilor să vorbească ungureşte în oficii publice, în birourile C. F. R. etc.

În localităţile locuite în majoritate covârşitoare de cetăţeni de naţionalitate maghiară, numirea localităţii să rămână cea veche.

4. Legile ţării şi ordonanţele ministeriale să fie publicate şi în limba maghiară.

5. În ţinuturile locuite în majoritate covârşitoare de cetăţeni de naţionalitate maghiară, să se permită întrebuinţarea paralelă a limbei maghiare în graiu şi scris.

6. Să se restitue autonomia comunală şi judeţeană, cel mai târziu la un an după votarea reformei electorale.

7. În cadrele reformei administrative să se ţină seamă şi de dorinţele aci exprimate ale minorităţii ungureşti.

8. Să se dea asigurări, ca la o eventuală nouă împărţire administrativă şi judecătorească, ţinuturile locuite în majoritate de cetăţeni de naţionalitate maghiară, nu vor fi desfăcute şi separate în mod meşteşugit, cu scopul de a le majoriza. In aceasta privinţă să se respecte îndeosebi împărţirea administrativă a ţinutului Secuiesc dela sfârşitul anului 1921.

9. Populaţia maghiară să fie proporţional reprezentată în toate comisiunile administrative.

10. Să se institue Contenciosul Administrativ cu un număr corespunzător de judecători şi funcţionari unguri.

11. În Ministerul de Interne să se organizeze o secție a Minorităților, în fruntea căreia să fie pus un funcționar de naționalitate maghiară. Funcționarii superiori ai acestei secțiuni să fie numiți dintre minoritari.

12. Pentru afacerile bisericești și școlare ungurești, să se organizeze câte-o secțiune deosebită în Ministerul de Instrucție și în Ministerul Cultelor. Conducerea acestor secțiuni să se încredințeze unor funcționari unguri sau cunoscători ai limbii și împrejurărilor ungurești.

În fiecare Minister să fie aplicat cel puțin un funcționar superior de naționalitate maghiară.

VI.

1. În Justiție contactul nemijlocit între judecători, funcționari și partide, să se facă, după posibilitate, în limba părților.

2. Avocații de naționalitate maghiară, cari și-au luat licența înainte de 1 Ianuarie 1922, vor primi un ultim termin până la 30 Decemvrie 1925, pentru a-și însuși limba Statului. În acest răstimp ei vor putea pleda în fața instanțelor judecătorești inferioare și în limba maghiară.

Avocații, cari nici în acest răstimp nu-și vor putea însuși limba română, pentru acest motiv nu vor putea fi șterși din birou. În orice caz, avocații de naționalitate maghiară, nu vor putea să fie supuși unui examen de limbă română.

3. În ținuturi, a căror populațiune se compune cel puțin în a patra parte de cetățeni de naționalitate maghiară, să se aplice în număr corespunzător judecători și funcționari unguri sau cunoscători ai limbei maghiare.

4. Independența judecătorilor să fie garantată printr'o lege specială.

VII.

1. Legea Agrară să fie executată în mod corect și imparțial, revenindu-se asupra abuzurilor săvârșite până acum în această privință.

2. În cadrele Comitetului Agrar să se institue o secțiune specială și cererile de revizuire, date în materie de expropriere de către ardeleni și bănățeni, să fie judecate exclusiv de această secțiune.

3. Circulația imobilelor, rămase scutite definitiv de expropriere, să fie absolut liberă.

4. Chestiunea Bunurilor Private Secuești să fie rezolvată în mod echitabil, în conformitate cu dispozițiunile legei Agrare și până la rezolvarea ei definitivă, să se restitue comunității averea, care nu cade sub expropriere.

5. Munții Sovatei, formând azi proprietatea a 127 comune secuești, să rămână în proprietatea comunelor interesate.

6. O eventuală nouă împărțire administrativă să nu schimbe situația actuală și felul de întrebuințare a averilor județene.

7. Înfiinţarea uniunilor de agricultură, a sindicatelor şi a oricăror tovarăşii, cu caracter economic, aprobarea statutelor lor, recunoaşterea calităţii lor de persoane juridice, să se facă fără nici o restricţiune numai în baza legilor şi ordonanţelor ministeriale în vigoare. Guvernul, în puterea dreptului său de suprema inspecţiune, nu va putea limita sau interzice funcţionarea acestor uniuni, decât în cazul, dacă ele calcă legile ţării sau chiar propriile lor statute.

8. Înfiinţarea şi sporirea de capital a societăţilor pe acţiuni, dacă cel puţin trei-pătrimi a capitalului sunt din ţară şi cel puţin trei-pătrimi a membrilor consiliului de administraţie sunt cetăţeni români, să nu fie condiţionate de nici un fel de autorizaţie, impusă în mod arbitrar, fie de guvern fie de autorităţile administrative, în afară de condiţiunile prevăzute de legile industriale şi comerciale în vigoare.

9. În viaţa comercială, ca şi în viaţa particulară – şi anume pe hârtii de scrisori, pe firme, pe anunţuri, în registre etc. – întrebuinţarea limbei materne să fie absolut liberă.

VIII.

1. Să se reguleze în mod echitabil chestiunea funcţionarilor, cari au fost în serviciul Statului şi nu au depus jurământul de credinţă către Statul Român, întrucât de prezent locuesc în ţară şi sunt cetăţeni români. Ei să fie reprimiţi în serviciu, sau dacă întrunesc condiţiunile legale, să fie pensionaţi. Pentru cazul de pensionare, durata serviciului lor să fie considerată ca neîntreruptă. Deasemenea să fie reprimiţi funcţionarii, cari depunând jurământul mai târziu, din cauză, că nu au învăţat românește, au fost concediaţi, fără o prelabilă cercetare disciplinară.

2. În măsura întoarcerei la viaţa normală, măsurile excepţionale, rechiziţiile şi închirierea forţată a locuinţelor, să înceteze, iar locuinţele rechiziţionate să fie eliberate.

3. La stabilirea naţionalităţii să se servească însăşi declaraţia cetăţeanului.

4. Să se permită purtarea culorilor roşu – alb – verde, cu indicarea emblemei Statului Român.

5. Partidul unguresc se angajează să îndrume propaganda politică a ziarelor, cari stau sub influenţa sa, în sensul acestor desiderate. Doreşte ca aceiaş atitudine să fie observată şi din partea ziarelor Partidului Poporului.

Bucureşti, la 23 Octomvrie 1923.

Dr. Grandpierre Emil m. p.
E. Gyárfás m. p.
Dr. Hajdu István m. p.
Dr. Pál Gábor m. p.
Szele Béla m. p.

Octavian Goga m. p.
C. Bucşan m. p.

Văzut: Se va urma întocmai
Gl. Averescu m. p.

Conform înţelegerii, textul Pactului trebuia ţinut riguros în secret. Cu toate acestea am fost siliţi să-l facem cunoscut mai multor membri ai conducerii Partidului nostru; situaţia era la fel şi la partea adversă. Totuşi, în cursul unei decenii şi jumătate, ce a trecut de atunci, mai multe organe de presă, au ajuns să cunoască – fără ştinţa şi aprobarea noastră – unele fragmente ale Pactului, iar mai târziu câteva ziare româneşti l-au reprodus în întregime. Nu mai comit deci vre-o indiscreţie, dacă cu ocazia acestor expuneri dau publicităţii textul autentic al documentului, care astăzi nu mai are decât o însemnătate istorică, deoarece eficacitatea lui încetase deja la 1 Febr. 1926, dar cel mai târziu în lunie 1927.

Publicarea Pactului se impune nu numai din punct de vedere istoric, dar şi din motive de ordin practic, deoarece el invederează – ca un far puternic – situaţia de atunci a maghiarimei ardelene.

Nici astăzi nu trebue să aibă nimeni remuşcări sau ruşine pentru încheerea Pactului. El este expresiunea unor stăruinţe cinstite, care urmăriau binele comun al ambelor popoare. Şi ca atare, pactul poate servi ca învăţătură pentru prezent şi ca imbold pentru viitor.

Deşi aşa numitul Pact dela Ciucia nu mai este astăzi decât un document istoric, este totuşi în acelaş timp o dovadă irefutabilă, că cu bunăvoinţă şi o puţin mai clară vedere în viitor poate fi soluţionată şi cea mai dificilă situaţie, ca aceea, în care ne aflam atunci. Unele din stipulaţiunile Pactului arată starea grea, unde am ajuns în acel timp şi de unde izbutiserăm să ne ridicăm de atunci, iar altele fac dovadă, că în 1923 mulţi români serioşi şi mari naţionalişti credeau posibilă satisfacerea unor pretenţiuni ale noastre, a căror recunoaştere astăzi nici nu-am îndrăzni s'o cerem. Dl. Goga ne oferise şi prefecţi maghiari în judeţe maghiare. Noi l-am refuzat categoric, neputând asuma o răspundere aşa de grea pentru atitudinea politică a guvernului.

Unele dispoziţiuni par a fi drept anacronice astăzi, fără însă să scadă valoarea Pactului sau să arate în culoare defavorabilă pe vreunul dintre părţi, căci toate aceste dispoziţiuni documentează voinţă sinceră, ce tindea la înţelegere.

Din partea noastră situaţia este şi mai clară, deoarece

partea introductivă anticipează că acest Pact «*conține desideratele concrete și realizabile intre împrejurile date,*» enunțând că *Partidul Maghiar socotește de misiunea sa eluptarea tuturor drepturilor minorității maghiare.*

Astfel, toți cei, care am încheiat Pactul, am asumat și asumăm și astăzi fără înconjur toată răspunderea morală și politică a actelor noastre.

Era și necesară această responsabilitate individuală, căci din motive de ordin practic, Pactul nu putea fi supus în întregime aprobării formale a organelor competente, nici ale Partidului Maghiar și nici ale Partidului Poporului și astfel nu putea fi aprobat formal prin organele statutare ale partidelor interesate.

Spre a evita conflictele personale, semnalate în capitolele precedente, – deși Dl Bernády luase parte la ratificare, – ratificarea Pactului de către Partidul Maghiar s'a făcut numai în formă deghizată în felul, că în ședința ținută la 12 Dec. 1923 a comitetului executiv, prin verificarea procesului verbal din 22 Nov. s'a stabilit, că președinția partidului este autorizată să înceapă tratative cu diferite partide românești și *să dea socoteală* comitetului executiv *în timp util despre rezultatele obținute.* Președintele Ugron avea însă cunoștință despre toate disențiunile noastre și totul se făcuse cu aprobarea dânsului. El însuși nu a semnat pactul, dar printr'o scrisoare adresată Generalului Averescu și-a dat consimțământul și dacă nu mă înșală memoria, îl confirmase și prin o vizită făcută Generalului Averescu.

Toți eram convinși de necesitatea precauțiunii și discreției, căci era evident, că dacă cele două partide mari românești, dar mai ales Partidul Național, succesorul în spe a guvernului, va lua cunoștință de existența Pactului sau chiar de textul aceluia, va deslănțui o ofensivă atât de aprigă, sub parole șoviniste răsunătoare, încât va periclita serios șansele Partidului Poporului de a veni la guvern, or, de aceasta depindea satisfacerea desideratelor noastre și rostul întregului Pact.

Însă, evenimentele creaseră situații, din care s'a aflat sau cel puțin putea presupune existența Pactului. Astfel de exemplu la alegerile suplimentare pentru Cameră, ținute în primavara anului 1925 la Reghinul Săsesc, maghiarimea – la comanda partidului, dată în virtutea Pactului – dăduse voturile sale ca un singur om pentru Dl Goga, ceeace era deciziv pentru soartea alegerii și a provocat un puternic resentiment în cercul

Partidului Național din Ardeal. Iar la alegerile suplimentare pentru Senat, ținute la 24–25 Aprilie 1925 la Ciuc, Generalul Averescu sprijinise candidatura mea printr'o proclamație expresă. Prin acest act a făcut imposibilă respingerea candidaturii mele prin mijloace întrebuințate în anul 1922, iar după aceea, când, printr'un furt rușinos de urne, tot candidatul liberal *a »ieșit învingător«*, la dorința expresă a Generalului Averescu, mandatul astfel obținut a fost atacat în cursul validării de către protopopul Băianu, ce-i drept, destul de timid.

Aceste colaborări au trădat raporturile, care ne-au legat, celor cari erau în curent cu lucrurile dinapoia culiselor politice. După scurt timp, Dl Iosif Sándor a cerut oficial informație dela conducerea Partidului în privința Pactului, care i-a și pus la dispoziție în mod confidențial textul Pactului. Dl Sándor Iosif, a atacat vehement textul Pactului printr'un memoriu de 24 pagini și un supliment de 12 pagini, înaintat la 1 Iunie 1925, precum și verbal la ședința comitetului prezidențial, cerând denunțarea Pactului și orientarea către partidul Dlui Maniu.

Între timp a luat cunoștință despre Pactul și guvernul și Partidul Liberal, și î-și dădea toată silința, să-și tragă foloasele pentru propriul său partid. Dl Tătărescu, atunci subsecretar de Stat la Interne, care în această calitate a stârnit o mare vâlvă în sânul nostru prin declarația făcută în Cluj, la 11 Iunie 1924, că asuprirea maghiarimei nu va înceta, până ce Partidul Maghiar nu destitue pe președintele Ștefan Ugron, vice-președintele Grandpierre Emil și deputatul Sándor Iosif, – tentativă respinsă cu unanimitate disciplinată de către comitetul executiv al Partidului – la un an după această încercare eșuată, referindu-se la convorbirile noastre din toamna anului 1925 despre chestiunea minoritară, m-a invitat să îi fac un memoriu, enumerând desideratele mai principale ale maghiarimei, prin satistacerea cărora s'ar putea pune la punct chestia minoritară. În urma acestei însărcinări am redactat un memoriu, în care, după o scurtă introducere, am schițat urgența unei prompte soluțiuni și gravitatea prejudiciilor noastre, iar *ca propunere concretă i-am expus toate desideratele noastre, acceptate de Generalul Averescu în Pactul dela Ciucia*, terminând cu aceea, că această expunere formează convingerea mea personală, dar doleanțele exprimate sunt pasibile de modificări și corectări din partea celorlalți conducători ai Partidului Maghiar, pentrucă o conven-

țiune nu poate fi încheiată decât numai cu conducerea competentă a Partidului. Memoriul l-am predat Dlui Tătărescu la 24 Sept. 1925, care mi-a mulțumit, fără însă să mai revină vreodată asupra lui. Nu se știe, care a fost motivul, însă fapt este că, fie că-i erau prea oneroase stipulațiunile memoriului, fie că – potrivit atitudinei sale anterioare – nu voia să intre în tratative cu conducerea de atunci a Partidului nostru, nu s'a mai interesat de loc de această chestiune.

Toate aceste tratative ale partidelor, criticile directe și semidirecte, uneltiri și intrigi mai mult sau mai puțin importante, dar mai ales neîmplinirea speranței de a veni la guvern Partidul Averescan, ceeace se tot amâna de doi ani de zile, au răcit puțin raporturile atât de cordiale dela început și chiar și prietenii noștri, cari luaseră parte activă la încheerea Pactului, au început să aibă diferite temeri. Pentru eliminarea acestora s'a ținut o nouă conferință la Brașov în ziua de 8 Nov. 1925. Cu această ocazie contele Bethlen Gheorghe a ajuns primadată în contact personal cu Partidul Averescan. Procesul verbal al conferinței – pe care contele Bethlen și eu, nici nu l-am mai semnat, căci plecaserăm înaite de inchiderea sa – deja invederează dificultățile ivite, majoritatea cărora nici nu mai puteam să o aplanăm și astfel și reprezentantul Partidului Averescan l-a semnat cu rezervă.

PROCES VERBAL,

dresat la întrunirea reprezantanților Partidului Poporului și a Partidului Maghiar, ținută în ziua de 8 Nov. 1925 la Brașov.

Au fost prezenți:

Din partea Partidului Poporului: Dr. Constantin Bucșan.

Din partea Partidului Maghiar: contele Gheorghe Bethlen, Dr. Géza Ferenczy, Dr. Elemér Gyárfás, Dr. Eugen Nagy, Dr. Gavril Pál, Dr. Béla Szele și Dr. Andrei Török.

Dr. Constantin Bucșan a salutat pe cei prezenți și a expus scopul și interesul întrunirei. În intervalul lung de timp ce a trecut dela încheerea pactului (23 Oct. 1923) au intervenit multe evenimente, atât în legiferare, cât și în viața politică a țării și astfel a devenit necesar să se discute și să se precizeze stările de lucruri a nouii situațiuni.

După aceasta au fost examinate stipulațiunile Pactului încheiat la 23 Oct. 1923 la București, urmând ca rezultatele discuțiunilor să fie supuse aprobării președinției ambelor partide.

Partea introductivă.

Ad. 1. Reprezentanţii Partidului Maghiar au cerut elucidarea acestui articol şi ca cuvintele „afară de limitele acestui program“ să fie înlocuite cu cuvintele „tot ce este contrar acestui program.“

După părerea Dlui C. Bucşan, dispoziţiunea, că Partidul Maghiar nu începe alte acţiuni politice, se referă exclusiv la aceea, că Partidul sub durata Pactului nu începe acţiuni, întovărăşite cu alte partide politice. Dispoziţiunea de mai sus nu se referă la nimic altceva. Dealtfel nu are obiecţiuni împotriva acestei corecţiuni.

Ad. 3. La dorinţa reprezentanţilor Partidului Maghiar s'a stabilit, că dispoziţiunea cuprinsă în acest articol nu se referă decât la deputaţii şi senatorii aleşi pe temeiul Pactului.

Reprezentanţii Partidului Maghiar mai cer, ca expresiunea „unitate" să fie înlocuită cu expresiunea „singur grup parlamentar", având înţelesul de „grup unit".

Dl C. Bucşan este de acord.

Ad. 5. Reprezentanţii constată de comun acord, că expresiunea „îndrumările" din textul român al Pactului, a fost tradusă greşit în ungureşte cu expresiunea „utasitásait", deoarece corespondentul expresiunei „îndrumările" în ungureşte este „utmutatásait", cum s'a intenţionat şi s'a şi pus corect in textul român. Deci se va corecta în acest sens.

Conform interpretării ce dau acestui cuvânt reprezentanţii Partidului Maghiar, expresiunea „îndrumările" are sensul, că Partidul Maghiar nu face în mod unilateral înţelegeri politice cu alte partide.

Ad. 6. Dl C. Bucşan interpretează această dispoziţiune în sensul, că Partidul Maghiar nu procedează, în nici o chestiune ce cade înafară de sfera sa, fără ascultarea şefiei Partidului Poporului.

Reprezentanţii supun această interpretare deciziunii preşedinţiei ambelor partide.

Ad. 6. Dl C. Bucşan îşi exprimă părerea, ca Partidul Maghiar să delege cei cinci membri, cari îl vor prezenta în comitetul de execuţie al Partidului Poporului.

Ad. 10. Reprezentanţii Partidului Maghiar accentuiază, că după voinţa originală a părţilor contractante, Pactul, – deşi a fost privit încheiat la 23 Oct. 1923, – va avea eficacitate numai din momentul venirii la guvern al Partidului Poporului. Această obiecţiune este sprijinită prin însăşi esenţa Pactului, doar conţine în majoritatea sa covârşitoară stipulaţiuni, cari sunt realizabile numai în caz de venire la guvern al Partidului Poporului.

Dl C. Bucşan voind să evite discuţiunile în această privinţă, propune să se decidă acum în privinţa chestiunei intrării în vigoare a Pactului, presupunând, că n'ar exista de loc inci-

dentul invocat de reprezentanții Partidului Maghiar. Mai departe este de părere, ca intrarea în vigoare a Pactului să fie publicată în mod corespunzător, de către conducerea ambelor partide.

Reprezentanții Partidului Maghiar vor supune aceste propuneri deciziunii Comitetului Prezidențial al Partidului, iar reprezentanții ambelor partide vor insista la mandații lor, pentru a se decide în privința publicării Pactului.

Reprezantanții de comun acord, cred necesară instituirea unei comisii permanente de fiecare partid, având menirea să desbată și să soluționeze chestiunile concrete, ce s'ar ivi în legătură cu Pactul.

În acest scop vor face propuneri mandaților lor.

Capitolul I.

Reprezentanții Partidului Maghiar, cer să fie trecute în acest capitol următoarele:

a) Revizuirea listelor de cetățenie, întocmite, în multe locuri, superficial și fără vreun control public corespunzător; luarea de măsuri eficace pentru soluționarea urgentă și peste rând a cazurilor dubioase în ce privește apartenența comunală, condițiunea supușeniei. Scutirea certificatelor de cetățenie de taxe prea ridicate și luarea de măsuri, ca prenotarea dreptului de proprietate să nu fie împiedecat de lipsa certificatelor de supușenie, cerute la contractele de achiziționare imobiliară, ci ca ele să poată fi justificate ulterior.

b) Declarațiune principială precisă, că refuzarea jurământului din partea funcționarilor publici, cari serviseră sub regimul maghiar, nu poate constitui un obstacol al dreptului de alegător activ și pasiv.

c) Enunțarea, că poliția de siguranță și agenții săi nu pot validita reclamațiuni impotriva înscrierilor în listele electorale.

Capitolul II.

Ad. 4. Reprezentanții Partidului Maghiar cred necesar să se adauge la acest articol dispoziționea, că preoții vor primi plată fără considerare de numărul credincioșilor, precum și că protopopiatele vor primi subvenționi, fără privire la numărul parochiilor lor.

Mai cer următoarele:

a) ca să fie recunoscută, asigurată și ferită de orice intervențiune vexantă a autorităților, libera funcționare a societăților și reuniunilor cu caracter religios și filantropic, cari sunt organizate în sânul diferitelor biserici și parochii și funcționează sub egida lor. Autorităților publice să li se dea instrucțiuni, să nu conturbe întrunirile, conferințele, repetițiile corale, consfătuirile etc. cu caracter bisericesc și religios, ale acestor asociațiuni.

b) să nu fie aplicate dispozițiunile, conform cărora tatăl are dreptul să hotărască religia copiilor născuți din căsătorii mixte.

c) ca retribuţiunile legale de pământ ale parochiilor să fie intregite din pământurile de rezervă ale Statului.

d) ca dreptul câştigat şi existent de reprezentanţă în Senat al Bisericii unitariene să fie menţinut, fără restricţiuni.

Capitolul III.

Reprezentanţii Partidului Maghiar insistă, ca Partidul Poporului să sprijine cât mai eficace, în cursul desbaterii parlamentare a Legii învăţământului, dorinţa Partidului Maghiar de a nu fi obligatoare pentru şcolile maghiare predarea obiectelor în limba română.

Mai predau următoarele desiderate:

a) să fie delegată o comisie mixtă pentru clarificarea situaţiei de drept a şcolilor închise şi preluate (confiscate) între timp.

b) Să fie revizuită legea bacalaureatului, în conformitate cu spiritul Pactului.

c) Să nu fie onerate comunele şi locuitorii lor pentru constiuirea şcolilor de Stat, nici prin aport în numerar, nici în natură.

Capitolul IV.

Ad. 5. Reprezentanţii Partidului Maghiar cer să fie înscris în acest articol şi „documentele" (actele publice), precum şi că obiectele de artă etc., să fie aşezate în muzeele din Ardeal, iar cele din regiunile secueşti în Muzel Naţional Secuesc din Sfântul-Gheorghe.

Reprezentanţii Partidului Maghiar cer şi revizuirea legii persoanelor juridice.

Capitolul V.

Dl C. Bucşan, înainte de a se începe discuţia acestui capitol, premite, că presa a redat eronat discursul Excelenţei sale General Averescu ţinut în Cameră cu ocazia desbaterii legii pentru unificarea administraţiei publice. Domnul general, în contradicţie cu cele publicate de presă a declarat, că deşi legea nu corespunde cerinţelor, totuşi o votează, dar imediat ce va fi posibil va proceda la facerea corecţiunilor necesare. Acest fapt se poate constata de altfel şi din condica oficială a Camerei.

Reprezentanţii Partidului Maghiar iau la cunoştinţă cu încredere această comunicare.

Ad. 5. Reprezentanţii Partidului Maghiar, accentuând voinţa şi intenţiunea originală generatoare a acestui articol, cer să se stabilească precis şi în spiritul acelei intenţiuni, în acest articol modul de folosire a limbei în organizaţiile legale autonome (limba proceselor verbale, propunerile membrilor, publicaţiunile, etc.).

Cer mai departe revizuirea legilor aduse în privinţa unificării administraţiei publice, cu validitarea mai intensă a principiului autonom.

Capitolul VI.

Ad. 2. Se stipulează de comun acord, că cu începere dela 1 Ian. 1926, se mai prelungeşte încă cu doi ani termenul expirat la 31 Dec. 1925.

Capitolul VII.

Reprezentanţii Partidului Maghiar cer revizuirea Legii Minelor, în sensul, ca apele minerale să fie scoase de sub eficacitatea acestei legi.

Reprezentanţii Partidului Maghiar mai prezintă următoarele desiderate:

a) Sumele de expropriere stabilite jurevalid, să fie ordonanţate cât mai urgent şi din oficiu în numerar şi fără luarea declaraţiunilor, deoarece terminarea reformei agrare este urgitată de stabilizare.

b) Arendele forţate să fie achitate proprietarilor.

c) Să fie sistate procedurile de expropriere puse în curs fără temeiu legal, împotriva proprietarilor, cari au mai suferit deja o expropriere terminată definitiv, deoarece, dispoziţiunea art. 139 a legii Reformei Agrare nu permite o nouă procedură de expropriere împotriva celor amintiţi mai sus.

d) Să fie sistate procedurile pornite împotriva micilor proprietari şi în general împotriva proprietarilor de intravilane din unele oraşe, sub titlul de ameliorare a lipsei de locuinţe, căci aceste proceduri, aducând o micşorare a patrimoniului minimal, sunt în vie contradicţie cu spiritul legii agrare, iar în cauzele de expropriere de acest fel deja terminate, să se găsească o modalitate de despăgubire în natură, a celor cari au suferit exproprierea, în conformitate cu dispoziţiunile legii.

e) Revizuirea legii pentru Camerile de Comerţ şi Industrie.

f) Membri de drept ai Camerilor de Agricultură, Comerţ şi Industrie, precum şi a Camerelor de Muncă, ce se vor înfiinţa, să nu aibă decât vot consultativ.

În fine, reprezentanţii Purtidului Maghiar cer revizuirea tuturor legilor contrare Pactului, cari au fost aduse şi se vor mai aduce în viitor, precum şi inserarea stipulaţiunii, că legile contrare Pactului, aduse sau ce se vor mai aduce, nu pot stânjeni validitarea stipulaţiunilor din Pact.

După acestea, procesul verbal a fost încheiat la ora 16 ziua 8 Nov. 1925 şi a fost semnat de reprezentanţi.

Reprezentanţii Partidului Maghiar:

ss. *Szele Béla*

ss. *Dr. Pál Gábor*

ss. *Dr. Ferenczy.*

Semnez acest proces verbal cu menţiunea, că discuţiunile ce au avut loc în ziua de 8 Nov. a. c. la Braşov, între reprezentanţii Partidului Maghiar şi reprezentanţii Partidului Poporu-

lui, nu formează modificarea sau întregirea Convenţiunei politice încheiate la 23 Oct. 1923, ci numai interpretarea aceleia.

ss. *Dr. Bucşan.*

Pactul încheiat cu Partidul Liberal.

După cum am menţionat mai sus, la masa dela Ciucia din 25 Nov. 1923 fusese învitat de şefia de atunci a partidului şi astfel luase parte la ratificarea Pactului şi D-l Gheorghe Bernády, deşi dânsul nu a participat la pregătirea Pactului şi n'a figurat între semnatarii aceluia, în nici o fază a tratativelor.

Bernády continua însă să menţină şi să cultiveze şi după încheerea Pactului orientarea şi relaţiunile, care le avuse anterior cu Partidul Liberal şi Ionel Brătianu.

Nu se poate presupune, că D-l Bernády ar fi comunicat Partidului Liberal conţinutul Pactului. Cred că nici nu era necesar aceasta, deoarece Ionel Brătianu avea posibilitate – dacă nu din altă sursă, chiar dela Palat – să afle textul Pactului.

D-l Bernády urgita însă energic pe lângă membrii guvernului liberal, satisfacerea tocmai acelor desiderate, care ne-au fost asigurate de Partidul Averescan prin acest Pact. Aşa de ex. am cunoştinţă, că Episcopatul reformat de dincolo de Piatra Craiului a fost trecut – parţial – în buget, la insistenţa Dlui Bernády, în ultima perioadă a guvernului Liberal.

Guvernul Liberal vroia însă o legătură mai strânsă cu maghiarimea, nu numai prin satisfacerea unor asemenea desiderate izolate, *ci prin încheerea unui Pact politic general,* după exemplul Pactului nostru. Motivul direct al acestei tendinţe era, că înainte de plecarea apropiată a lor, trebuiau să ţină alegerile administrative, chiar pe baza legii lor din 1925, or, cu popularitatea lor scăzută, nu puteau spera alegerea partizanilor lor în consiliile din Ardeal, fără sprijinul maghiarimei.

Au pornit deci tratative intre Dl Bernády şi ministrul Tancred Constantinescu. La aceste tratative preşedintele Ştetan Ugron a trimis mai târziu şi pe contele Teleki Arctur, Dnii Toldalagi Mihail şi Pál Árpád, cari au fost toţi câştigaţi de planul Dlor Tancred Constantinescu şi Bernády, aşa că şi preşedintele Ugron a plecat la Bucureşti, pentru perfectuarea înţelegerei. Un pact politic totuşi nu putea fi încheiat, deoarece prima condiţiune – semnătura lui Ionel Brătianu – nu putea fi obţinută prin Dl Tancred Constantinescu. Rămâne o chestiune închisă, dacă numai motive tehnice au împiedecat pe Ionel Brătianu, să

se angajeze prin condițiunile stipulate, sau aveau dreptate cei, cari din capul locului au tras la îndoială, că Ion Brătianu ar fi dat vreo autorizațiune pentru aceste tratative.

În orice caz însă, delegației maghiare și Dlui Ugron li s'a spus că semnarea pactului general întârzie numai, iar până atunci să facă un cartel pentru alegerile administrative. Aceasta s'a și făcut cu condițiuni destul de favorabile.

Înainte de semnarea acestui cartel, președintele Ugron a adresat la 1 Febr. 1926 o scrisoare politicoasă Generalului Averescu, în care, fără să ne întrebe pe noi, a denunțat Pactul din 23 Oct. 1923, iar pe noi, făuritorii și semnatarii Pactului, ne-a înștiințat prin câte o scrisoare particulară despre cele întâmplate.

Comitetul executiv al Partidului a primit cu oarecare rezervă cartelul electoral, încheiat cu Partidul Liberal, dar o ratificase totuși. Dl Sándor Iosif protesta energic și propunea colaborarea cu Dl Maniu. Eu deasemenea am desaprobat denunțarea Pactului dela Ciucia, semnalând și în procesul verbal părerea mea contrară. Toate acestea decurseseră însă între noi, dar în afară, conform cartelului, a apărut la 12 Febr. 1926 manifestul partidului, prin care alegătorii maghiari au fost îndrumați să voteze Partidul Liberal și maghiarimea s'a conformat disciplinat la alegerile administrative din 17—20 Febr. Ca rezultat, în 29, dintre 49 orașe ardelene, a fost aleasă lista, sprijinită de Partidul Maghiar și am intrat în număr corespunzător și în consiliile județene. Dl. Bernády a fost numit mai târziu primar al Târgu-Mureșului la 26 Martie 1926 și astfel, cel puțin în fruntea unui singur municipiu aveam un primar maghiar.

Aceste succese tactice și locale ne-au costat însă scump, — șefia Partidului a rupt unilateral convențiunea politică încheiată la 23 Oct. 1923 cu Partidul Averescan, la care — deși erau multe resentimente — țineam mult, timp de doi ani și jumătate, de care am legat speranțele noastre și dela care am așteptat — nu fără baza — ameliorarea soartei noastre.

Cartelul de alegeri din anul 1926.

Abia la o lună după alegerile administrative, făcute în cartel cu Partidul Liberal, Ionel Brătianu a demisionat la 27 Martie 1926, iar Regele Ferdinand a numit ca primministru la 30 Martie pe generalul Averescu, stabilind totodată ziua alegerilor generale pe 25 Mai. Ministrul de Interne al noului guvern a devenit Dl Goga.

Dl Ugron, cu simțul său cavaleresc și constituțional, și-a asumat toată răspunderea faptelor săvârșite și ca să scutească Partidul de consecințele defavorabile a acelora, imediat după publicarea numirii Dlui Averescu ca primministru, printr'o scrisoare adresată la 1 Aprilie Dlui Bethlen Gheorghe, vice-președintele de atunci, a demisionat, motivând acest act al său prin denunțarea precipitată a Pactului Averescan la 1 Febr. 1936. Demisiunea a aranjat-o în așafel, ca Dlui Bethlen să nu-i fie posibil să refuze însărcinarea.

Concomitent cu comunicarea însărcinării primite dela Ugron, Dl. Bethlen Gheorghe m'a rugat pe mine și pe Dl. Szele Béla să plecăm după Paști la București, să ne orientăm la membrii noului guvern, cum apreciază ei situația după denunțarea Pactului de către Ugron, care este atitudinea față de noi și dacă ar fi dispuși după cele întâmplate, să reînnoiască într'o formă oarecare Pactul.

Atmosfera din București nu era plăcută, deoarece denunțarea Pactului, cu puțin înainte de a veni la guvern, crease fără îndoială o situație nefavorabilă nouă. Cu toate acestea motivul, care îndemnase pe Dl. Goga la încheerea Pactului din 23 Oct. 1923, rămăsese neatins. Guvernul avea nevoie de grupe compacte de alegători în Ardeal și chiar tot interesul, să le asigure urgent, din cauza alegerilor apropiate. Am reușit deci fără mari dificultăți, să se considere neîntâmplată scrisoarea lui Ugron Ștefan din 1 Febr. și să obținem garanția D-lui Goga și a guvernului în privința satisfacerii stipulațiunilor din Pact. Prin aceasta însă însărcinarea noastră era numai parțial rezolvată. Mai trebuia să obținem, ca Dl. Goga și guvernul să renunțe la dispozițiunile din partea introductivă a Pactului, referitoare la colaborarea politică cu Partidul Averescan, care au fost viu combătute de adversarii Pactului și să se fixeze un termen pentru satisfacerea — măcar în parte — a promisiunilor. În scurt timp am putut comunica D-lui Bethlen Gheorghe, că există posibilitate și dispoziție pentru toate acestea și că poate veni la tratative în fond, la care au luat apoi parte și prietenii noștri, cari au colaborat la încheierea Pactului.

Scopul era, să menținem neatins obligațiunile Partidului Averescan, stipulate prin Pact, să obținem satisfacerea unor deziderate chiar înainte de alegeri și să ni se asigure numărul corespunzător în reprezentanța parlamentară, fără ca libertatea

de acțiune a acesteia să fie prea mult limitată și astfel să transformăm Pactul politic *într'un cartel electoral.*

Tratativele s'au mai prelungit câteva zile, căci unele puncte reclamau o examinare mai aprofundată. Chestiunea Bunurilor Private din Ciuc ne-a întârziat și de data aceasta, fiind soluționată în fine, prin formula D-lui Petru Groza.

În sfârșit, în seara zilei de 24 Aprilie, am semnat cartelul de mai jos:

„Partidul Maghiar cunoaște punctul de vedere al Partidului Poporului în chestiunea minoritară, pe care și la definit atât în pactul intervenit între Partidul Poporului și Partidul Maghiar în ziua de 23 Octombrie 1923, cât și în procesul verbal dresat la Brașov în ziua de 8 Nov. 1925. Partidul Maghiar, în speranța, că dorințele cuprinse în actele de mai sus Partidul Poporului este gata să le recunoască și împlinească și după venirea lui la putere, este aplicat să încheie un cartel electoral în sensul paragrafului 127 din legea electorală, pentru alegerile ce vor avea loc în Maiu 1926.

Partidul Maghiar declară, că Partidul, deputații și senatorii, cari urmează să fie aleși, sunt gata, pe lângă menținerea întregei libertăți de acțiune, să sprijinească acțiunea guvernului, în vederea consolidării țării, atâta vreme cât activitatea guvernului va fi în armonie cu interesele minorității maghiare.

Partidul Poporului consideră dorințele enumerate în Pactul și Procesul verbal amintite și la guvern, ca programul politicei sale minoritare, în convingerea neschimbată, că interesul consolidării și progresului țării dorește împlinirea dorințelor anumite.

Afară de recunoașterea și împlinirea acestor dorințe, Partidul Poporului mai recunoaște Partidului Maghiar și următoarele dorințe, ca îndreptățite și promite să le satisfacă:

I.

Încă înainte de alegeri, se vor împlini următoarele:

1. Guvernul va provoca, prin o dispoziție, ce se va publica în Monitorul Oficial, la depunerea jurământului pe funcționarii și angajații publici, cari în baza deciziei minist. Nr. 1674 din 28 Iunie 1920 s'au prezentat la servicii, iar pe aceia cari vor presta jurământul, îi va repune în drepturile lor, adică îi va primi în serviciu, sau îi va pensiona în baza legii de pensionare, respective îi va escontenta, cu socotirea timpului de serviciu inclusiv dela întrerupere.

2. Paragraful 30 din legea învățământului particular, nu se va aplica până la ordonanțarea ajutorului de Stat corespunzător diferenței de salar și pentru aceasta se va da imediat ordin de executare. Guvernul va lua în buget și va ordonanța, începând cu anul 1927, un ajutor de Stat corespunzător bisericilor minoritare.

Pentru anul 1926, neputându-se lua, din cauza deficitului bugetar, întreaga sumă ce compete bisericilor, pe baza acestui titlu, guvernul și până atunci va ordonanța din excedentul încasărilor o anumită sumă, care va fi cel puțin de 40 milioane Lei.

3. Soluționarea dreaptă și în conformitate cu dispozițiile legii agrare a Comunității de Avere Particulară din județul Ciuc și restituirea Comunității până la rezolvarea definitivă a acestei chestiuni, a tuturor obiectelor, cari nu cad sub puterea legii de expropriere, pentru a dispune de ele în conformitate cu dispozițiile statutelor și scopurilor sale.

II.

Guvernul recunoaște prin aceasta următoarele principii:

1. Fiecare cetățean român este singur îndreptățit să-și stabilească naționalitatea, fără deosebire de origine, religie și profesiune. Situația minorilor o decid părinții sau tutorele.

2. Fiecare părinte sau tutore poate să-și aleagă liber pentru copilul său școala și fiecare copil trebue să fie primit în aceea școală publică, în care părintele dorește să-l înscrie.

3. Limba de predare a școalei o decide susținătorul ei.

4. Acei cetățeni minoritari, cari întrețin o școală, nu pot să fie obligați să contribue la construcția și susținerea școlilor de Stat. Deasemenea, acele comune, în cari majoritatea populației susține o școală confesională, nu pot fi obligate să construiască școală de Stat.

III.

După pregătiri prealabile corespunzătoare, în timpul cel mai scurt posibil, se vor mai rezolva următoarele probleme:

1. Scoaterea de sub sechestru a edificiilor aparținând bisericilor romano-catolice și reformate din București și predarea lor statusului romano-catolic, respective diecezei bisericești reformate, cu abrogarea contractelor făcute în timpul sechestrului.

2. Aparținerea celor nouă comune anexate din județul Mureș județului Odorheiu, se va decide din nou, pe baza hotărârei consiliilor comunale a județelor respective.

3. Imobilele expropriate pentru scopurile bisericei, școlii, cimitirului, locurilor de case, arenelor sportive, etc. vor fi lăsate în proprietatea și posesiunea proprietarilor, respective se vor reda aeestora, până în momentul când vor fi luate de fapt în folosință pentru scopurile prevăzute în hotărârea de expropriere.

4. Schimbarea urgentă a hârtiilor de Stat maghiare.

5. Rentele de expropriere se vor da din oficiu celor expropriați, fără nici o altă formalitate, în proporție cu încasarea prețului de cumpărare fiind schimbate în numerar în valoare nominală, plătindu-se și până atunci dobânzile legale.

6. Revizuirea legii pentru bacalaureat.

7. Imobilele grevate cu împrumuturi altruiste, se vor lăsa în proprietatea proprietarilor până la deciziunea Curții de Casație.

8. Chestiunile coloniștilor se vor aranja în mod favorabil.

IV.

Numărul deputaților și senatorilor.

În baza celor de mai sus, Partidul Poporului și Partidul Maghiar încheie un cartel electoral, în sensul paragrafului 127 din legea electorală, pentru alegerile din Maiu 1926.

Partidul Poporului sprijină, împreună cu Partidul Maghiar, pe liste comune, candidații de deputați și senatori, liberi desemnați de către Partidul Maghiar, după cum urmează:

Județul Arad: 1 deputat în locul al 4-lea, 1 senator.

Județul Bihor: 2 deputați, în locul al 4-lea și 5-lea, 1 senator.

Județul Brașov: 1 deputat, în locul al 2-lea.

Județul Ciuc: 2 deputați, în locul al 2-lea și 3-lea, 1 senator.

Județul Treiscaune: 2 deputați, în locul al 2-lea și 3-lea, 1 senator.

Județul Cluj: 1 senator.

Județul Mureș: 2 deputați, în locul al 2-lea și 4-lea, 1 senator.

Județul Sătmar: 1 deputat, în locul al 3-lea, 1 senator.

Județul Sălaj: 1 deputat, în locul al 4-lea, 1 senator.

Județul Timiș: 1 senator.

Județul Odorheiu: 3 deputați, în locul 1, 3 și 4-lea, 1 senator.

Total: 15 deputați și 10 senatori.

Afară de cei 15 deputați și 10 senatori, în județele Ciuc, Odorheiu și Treiscaune, senatorii aleși de către consiliile orășenești, comunale și județene, în total 3 locuri de senatori, sunt ale Partidului Maghiar, locuri pentru cari centrul partidului va face candidări în mod liber, bucurându-se de întregul sprijin al Partidului Poporului.

Partidul Maghiar va sprijini listele Partidului Poporului, în toate județele, din toate puterile.

Cele două partide au căzut de acord asupra listelor comune și pentru alegerile județene, cari vor avea loc tot cu acest prilej, cu aceea, că în listele comune candidații cari vor fi fixați de către Partidul Maghiar, în proporția numerică a populației maghiare și tot în ordinea fixată pentru listele de deputați.

Reprezentanții Partidului Maghiar semnează înțelegerea prezentă cu aceea, că o vor prezenta comitetului executiv convocat pentru ziua de 24 crt. și numai după aprobarea acestuia va deveni obligatorie pentru Partidul Maghiar.

București, la 21 Aprilie 1926.

Dr. conte Bethlen Gheorghe m. p.
Dr. Sebesi Ioan m. p.
Dr. Pál Gábor m. p.
Dr. Szele Béla m. p.
Dr. Gyárfás Elemér m. p.
Octavian Goga m. p.
Constantin Bucșan m. p.

Încheierea cartelului era urgentă pentru guvern, căci abia o lună mai avea până la alegeri, dar și pentru noi, deoarece, pe ziua de 23 Aprilie era convocată la Cluj Comitetul Prezidențial, iar pe 24 Aprilie Comitetul executiv al Partidului, care trebuia să decidă în privința atitudinei noastre la alegeri.

Comitetul executiv ratificase unanim și fără restricțiuni cartelul încheiat, fixând totodată și candidațiunile pentru locurile cuvenite nouă conform cartelului.

Alegerile au decurs în cea mai mare ordine și unanimitate, maghiarimea prezintându-se în grupe compacte la urne. Fără îndoială, desfășurarea și purtarea prin multe locuri a drapelului roșu – alb – verde, după ideile lui Goga, stimulase considerabil dispoziția sufletească a maghiarimei și în tot cazul era o dovadă eclatantă a ameliorării raportului dintre maghiarime și guvern.

Conform cartelului ni s'au asigurat 15 mandate de deputat și 13 de senator, care au și fost aleși, cu excepția mandatului de senator din Satu Mare, al cărui mandat, trebuia să-l cedăm guvernului la cererea sa ulterioară.

Alegătorii noștri, care luaseră parte cu entuziasm la alegeri, precum și membrii grupului parlamentar, cari se prezintaseră la deschiderea parlamentului, puteau spera cu drept cuvânt, că guvernul cavalerului General Averescu, om cu vederi largi și al Ministerului de Interne, Dl Goga, care se arătase atât de loial și înțelegător în cursul tratativelor, va face uitat, ca pe un vis urât, suferințele cauzate de guvernul precedent și va aduce o schimbare radicală în atitudinea față de noi.

Deceptii amare.

Nici astăzi nu trag la îndolală, că atât Generalul Averescu, cât și Dl Goga țineau serios la promisiunile făcute și doreau sincer realizarea lor și după izbânda obținută la alegeri cu sprijinul nostru. Baronul Villani, Ministrul Ungariei de atunci, îmi spunea, că Dl Goga revenise și după alegeri la străduințele sale mai largi, accentuate și la ratificarea Pactului și declarase chiar Ministrului Ungariei în mod semi-oficial, că năzuește să extindă convențiunea încheiată cu maghiarimea ardeleană la crearea raporturilor mai amicale între România și Ungaria.

Dl. Goga nu-și dăduse însă senma, că fruntașii Partidului Național nu-i vor ierta nici odată, că prin voturile maghiarimei au rămas în minoritate în Ardeal și că liberalii, ajunși în opo-

ziţie, precum şi cuziştii, cari au ajuns primadată în parlament sub egida Dlui Goga, îl vor asalta nemilos, sub cele mai vehemente devize şoviniste, spre a-l împiedica să îndeplinească promisiunile făcute nouă.

Cum a condus Dl Averescu alegerile în Vechiul Regat şi dacă de fapt s'au comis ilegalităţi, de care s'au plâns partidele din opoziţie, nu puteam să ştim. Dar ştiam, că în Ardeal şi cel puţin în regiunile locuite de maghiari, alegerile au fost libere şi corecte. Astfel partidele din opoziţie nu se puteau plânge împotriva alegerilor din Ardeal. Au fost siliţi să schimbe tactica lor. Nu putea atăca nici convenţiunea încheiată cu noi, spre a produce resentiment, deoarece şi ei înşişi căutau să obţină sprijinul nostru, iar liberalii, cu puţin înainte, la alegerile comunale, au beneficiat chiar de avantajele alianţei cu noi. Şi-au ales astfel drept ţintă al atacurilor pe doi membri ai grupului parlamentar maghiar, aleşi pe lista guvernului, pe căruntul Béla Barabás şi pe Dl Szele Béla, străduindu-se să facă neplăceri guvernului prin persoanele acestor domni.

Ofensiva impotriva lui Barabás o ducea în Senat unul din cei mai reputaţi politiciani ai Vechiului Regat, Dl Mironescu, sprijinit de asentimentul întregii opoziţii. Necunoscând însă situaţia noastră, aducea acuze, pe cari le combăteam uşor şi astfel, în atmosfera relativ mai liniştită a Senatului, atacul era mai lesne de parat.

La Cameră situaţia era însă mult mai dificilă şi tenziunea mai mare. Aici atacul era dirijat împotriva Dlui Szele Béla de către Dl Valer Pop, actualul ministru, atunci deputat cuzist şi Dl Voicu-Niţescu, deputat din Braşov, mai târziu ministru de Justiţie al Partidului Naţional, cari au pornit o ofensivă nemiloasă prin mobilizarea străzii, a tineretului universitar şi a presei. Au răscolit articolele de ziare, scrise de Dl Szele Béla în timpul războiului, în anul 1916, şi apărute în ziarul „Brassói Lapok", citându-le şi analizându-le din frază în frază; nu se întimidau să amestece chiar şi Casa Domnitoară în discuţie, stârnind o atmosferă atât de furtunoasă, încât acestuia guvernul nu avea curajul, sau poate nici nu putea, să se opună. Guvernul totuşi, pentru a câştiga timp, a transpus examinarea chestiunii înaintea unei comisii, dar nu folosea nici aceasta, căci în fine trebuia să privească cu nepăsare, cum majoritatea anulează mandatul Dlui Szele Béla, unuia dintre făuritorii Pactului.

Partidele din opoziție, jignite simțitor în interesele lor prin încheerea Pactului, au obținut o victorie complectă, prin primul lor atac, iar *amiciția maghiarimei cu Partidul Averescan suferise prin aceasta prima știrbitură.* Guvernul – deși tacitmente – trebuia să recunoască, că nu se poate angaja ilimitat la solidaritate împotriva opiniei publice românești, cu atidudinea politică a celor, cu cari s'a aliat. Iar maghiarimea suferise prima decepție, că guvernul -- deși exista o convențiune scrisă – nu a luat apărarea unui membru al grupului parlamentar, care a trebuit să sufere anularea mandatului său, pentru o atitudine a sa, pe care se pretindea că o avuse în anul 1916, deci atunci, când nu datora României credință de supușenie.

Cele două mari partide românești din opoziție – pe lângă asistarea activă a cuziștilor și pasivă a celorlalte partide majoritare – continuau să meargă pe drumul început și au făcut tot posibilul să impiedice și mai târziu satisfacerea promisiunilor făcute nouă de guvernul Averescan. Au contestat orice măsură, luată în favorul nostru și prin interpelări făceau imposibilă deja în prealabil, ca doleanțele noastre să fie soluționate pe calea de legiferare, sau chiar pe cale administrativă.

La Ministerul Instrucțiunii au rămas în posturi de conducere și atunci partizanii Dlui Anghelescu, iar la Interne, majoritatea funcționarilor era tot liberalistă. Dacă, din când în când izbutiserăm să stoarcem câte un ordin ministerial sau dispoziție dela Ministerul Instrucțiunii, Dl Petrovici sau chiar dela Dl Goga și acelea au rămas fără rezultat, au dispărut în cursul executării, sau au fost schimbate așa, încât nici nu le mai recunoșteam. Iar dispozițiunile Subsecretarului de Stat, Dlui Bucșan, personal îndatorat nouă, erau pur și simplu sabotate de către funcționarii Ministerului de Interne.

La Ministerul de Finanțe nici odată nu se găsia acoperire pentru ordonanțarea subvențiunilor, promise școlilor noastre, deși Dl Goga invitase în acest scop împreună cu noi la o masă pe miniștrii Instrucțiunei și de Finanțe și acolo împreună cu Dl Groza, s'au străduit să i convingă pentru o mai multă indulgență față de noi.

Câteva luni după deschiderea sesiunei parlamentare, la începutul anului 1927, Guvernul a ajuns la cunoștință boalei mortale a nobilului Rege Ferdinand și evenimentele, la care se putea aștepta, au întunecat problema noastră relativ mai puțin im-

portantă, așa încât până la lunie 1927, când primministrul Averescu a fost pur și simplu înlăturat pe neașteptat dela guvern, abia câteva și relativ neimportante puncte fură realizate dintre promisiunile făcute solemn în scris nouă, după cum o poate constata oricine, care este orientat în viața noastră publică, după examinarea atentă a convențiunei noastre.

Din contra — oricât era garantată în scris libertatea de acțiune a grupului nostru perlamentar și oricât de conștienți ne-am și folosit de acest drept sub scurta durată a perioadei parlamentare, — o parte a opiniei noastre publice, agitată fiind în mod intenționat de unii dușmani ai noștri, era gata să ne facă pe noi răspunzători pentru toate dispozițiunile eronate, luate în timp de un an, de guvernul Averescan.

După cartel.

Morbul nemilos al Regelui Ferdinand se apropia rapid către sfârșitul tragic și aceasta încurca socotelile lui Brătianu, care deși cedase guvernul Dlui Averescu pentru câtva timp, să refacă întretimp popularitatea partidului său, dar în timpul schimbării tronului și al instalării regenței, create de el, tot el voia să aibă puterea, pentru a se feri de surprize. Astfel au înlăturat pe Generalul Averescu, fără o demisie formală, au efectuat grăbit nouile alegeri și au reușit să mai deschidă și noul parlament, cu câteva zile înainte de moartea Regelui Ferdinand. Cu un an înainte, încă nimeni nu se putea aștepta la o asemenea întorsătură a lucrurilor, deoarece și medicii au recunoscut numai târziu seriozitatea boalei, care a răpus pe nobilul Domnitor.

Trebue să precizăm aceste fapte, deoarece este evident, că numai atunci am putea acuza în mod obiectiv pe Generalul Averescu și pe Dl. Goga cu încălcarea cuvântului și nerespectarea promisiunilor lor, dacă ei ar fi știut sau ar fi putut știa, că numai un an vor avea puterea, în care caz, natural, ar fi fost o reacredință amânarea satisfacerii promisiunilor, pe când așa, puteau presupune cu tot dreptul, că după liniștirea și aplanarea pasiunilor excitate prin luptele electorale, vor putea realiza liniștit tot programul lor.

Opinia noastră publică, nu putea însă să urmărească cele, ce se întâmplau în dosul culiselor și vedea numai atât, că guvernul Averescan pleacă, fără să fi realizat schimbarea radicală, ce se aștepta în situația noastră. Nu se cunoștea conținutul Pactului, dar se știa că s'au făcut importante făgăduieli, din care însă nu s'a realizat aproape nimic și că în ultima analiză s'a ușurat numai libertatea de acțiune a partidului. Atacuri vehemente s'au pornit împotriva D-lor Averescu, Goga și partidul lor și chiar *împotriva Pactului,* atacuri care nu ne cruțau nici

pe noi, făuritorii Pactului. Nu-şi dădeau însă seama, că fără Pact nici n'ar fi putut să deslănţuiască aceste atacuri şi critici, deoarece Pactul ne-a redat posibilitatea activităţii publice, ceeace era atât de asuprită de guvernul precedent, încât Partidul nu putea ţine nici şedinţele cele mai restrânse şi necesare.

Decepţia amarnică faţă de orişice înţelegere amicală, era însă numai una din consecinţele defavorabile. În acelaş timp o altă orientare puternică — grupul reformator de sub conducerea Dlui Bernády — sugera opiniei noastre publice, că pe temeiul Pactului Averescu şi după exemplul saşilor, *trebuie să facem înţelegeri cu fiecare guvern* şi având în vedere, că numai aceia pot realiza succese, cari au relaţiuni mai strânse cu guvernul şi partidul respectiv, *cu schimbarea guvernului trebue să aibă loc schimbări de sistem şi de persoane şi în sânul Partidului Maghiar,* în consecinţă ajungând la guvern Partidul Liberal şi conducerea Partidului Maghiar trebuie s'o aibă politicianii noştri cu orientarea liberalistă. Faptul că preşedintele Ştefan Ugron a demisionat la venirea guvernului Averescan, se părea a fi un precedent pentru această teorie.

Astăzi, când cunoaştem mai bine viaţa partidelor româneşti şi forţele ce lucrează la schimbarea guvernelor, natural, că rămâne fără importanţă această argumentaţie, dar în 1927 chiar şi oameni serioşi erau convinşi de temeinicia acestei păreri.

Este meritul imutabil al Dlui Bethlen Gheorghe, că a recunoscut imediat pericolul fatal al acestei tendinţe şi stăpânind modestia sa înăscută, a condus cu mână energică corabia partidului în aceste timpuri critice. I-a venit într'ajutor şi imprejurarea, că alegerile din 1927 au fost anunţate la termenul minimal prevăzut în lege şi astfel, înainte de ce s'au şi pornit discuţiuni în privinţa atitudinei electorale a partidului, Dl Bethlen încheiase un cartel electoral cu Partidul German, sub semn independent minoritar. Comitetul executiv era silit să accepte tactica de alegeri astfel pregătită de Dl Bethlen, căci toată lumea era nevoită să recunoască — şi din motivul lipsei timpului suficient — că o altă orientare politică nu mai poate fi pregătită. Cei, cu orientare liberală, protestau, Dl Bernády a şi părăsit partidul, iar unii membri ai grupului său — Dl Albert Bürger, Orbán Balázs etc. — au candidat pe lista liberală împotriva Partidului Maghiar, al cărui grup parlamentar reîntrase în parlament foarte slăbit (1 senator, 8 deputaţi), de o parte în urmă concesiunilor exagerate, făcute nemţilor, de altă parte prin procedeul brutal de alegeri al liberalilor; situaţia era însă salvată.

În luna Iunie 1927 a căzut definitiv teoria şi concepţia, că Partidul Maghiar trebue să se acomodeze în tactica sa electorală şi chiar şi în conducerea sa personală, guvernelor ce sunt la putere şi a învins concepţia, care este azi unanim recunoscută, că la *alegerea şefiei partidului şi la schimbarea ei even-*

tuală nu pot juca un rol deciziv, decât exclusiv interesele noastre proprii şi că stabilirea tacticei noastre electorale trebue să fie dirijată exclusiv de interesele noastre bine cumpănite dela caz la caz.

Această concepţie fu confirmată şi prin evenimentele ulterioare şi acceptată unanim de opinia noastră publică. Astfel, la un an după aceea, când germanii, la alegerile din 1928 ale Dlui Maniu, au încheiat iar un cartel cu guvernul, Partidul Maghiar a întrat independent în luptă şi aceste alegeri fiind relativ cele mai libere, obţinuse din propria sa putere 16 mandate de deputaţi şi 6 de senator. Acelaş procedeu am urmat şi la alegerile Dlui Iorga din 1931, ale Dlui Vaida din 1932 şi ale regretatului Duca din 1933.

Concluziuni.

Încheerea Pactului Averescan din 23 Oct. 1923 a fost dictată de motive de ordin practic şi de necesităţile politice. Faptul în sine al încheerii Pactului micşorase simţitor tensiunea, care până atunci paralizase complect orice activitate publică a maghiarimei.

După convingerea m a şi cealaltă parte contractantă a luat în serios Pactul, voia sincer să soluţioneze problema minorităţii maghiare, urmărind prin aceasta să obţină totodată şi succese de politică externă.

Că guvernul Averescan -- în timpul cât trăia Ionel Brătianu — nu dispunea de deplinătatea puterii şi din acest motiv nu putea validita nici chiar propriile sale concepţii şi trebuia să plece înainte de a fi realizat promisiunile făcute nouă, a fost un fapt dureros, regretabil şi defavorabil, dar nu a compromis în esenţa concepţia şi mentalitatea, care a fost generatoarea Pactului.

Ceeace a fost însă într'adevăr foarte dureros şi decepţionant şi ceeace a smuls pentru mult timp încrederea din sufletele maghiarilor în posibilitatea unei înţelegeri amicale, era slăbiciunea şi şovăeala Generalului Averescu şi mai ales a Dlui Goga şi — să fim sinceri — chiar timiditatea, de care au făcut dovadă, cu ocazia atacurilor pornite din reacredinţă împotriva noastră de cele două mari partide româneşti şi continuate sub egida celor mai exagerate devize şoviniste.

Acest procedeu a fost o eroare şi din punct de vedere tactic, căci în loc să potolească, a inflăcărat şi incurajat şi mai mult pe agresori, augmentând odiul pe care voiau sa-l pună în spatele guvernului înaintea opiniei publice româneşti, pentru încheerea Pactului. Dacă s'ar fi asumat bărbăteşte răspunderea pentru Pactul încheiat cu noi şi l-ar fi motivat şi în faţa Parlamentului cu aceleaşi argumente, pe care le invocaseră de atâtea ori inaintea noastră în cerc intim, s'ar fi uşurat şi situaţia lor,

nu s'ar fi discreditat ideea pactului nici în opinia noastră publică şi ar fi putut asigura pentru viitor posibilitatea unei colaborări cu consecinţe incalculabile.

În orice caz, pactul din 1923 formează pentru noi un preţios capital moral, pe care'l vom putea invoca întotdeauna drept justificare, *că pretenţiunile noastre nu sunt irealizabile şi că dacă există puţină bunăvoinţă, se pot face înţelegeri amicale cu noi.*

Modul cum cele două partide mari româneşti s'au năpustit asupra Pactului, justifică per excellentiam, cât de uşor pot întuneca interesele de partid interesele superioare ale Statului, iar de altă parte ne-a convins, că alianţa noastră cu un singur partid, chiar nu prea puternic, nu este o soluţiune, ci din contra, augmentează ura împotriva noastră.

Această tristă experienţă a fost motivul care ne-a îndemnat să adresăm propunerea noastră de înţelegere *tuturor* partidelor cu ocazia discuţiunei la Mesaj din anul 1934 şi să cerem delegarea unei comisii mixte pentru examinarea problemelor noastre. Regretăm, că această propunere, ca atâtea altele asemănătoare, a rămas fără răsunet, fapt care nu era greu de înţeles, căci pacificarea noastră, *pe care o reclamă interesul public al Statului* şi nu »*interesul de partid*« nu ar fi însemnat un succes sau o augmentare de putere pentru nici un partid.

Decepţia opiniei noastre publice, produsă prin naufragiul Pactului, a avut şi consecinţe bune: *a oţelit credinţa în sine a partidului,* a dus la biruinţă crezul în necesitatea *atitudinei independente la alegeri* şi a luat deja în prealabil gustul unor grupări, să facă dificultăţi tactice conducerii Partidului, prin propagarea orientării spre guvernele trecătoare.

Ar fi însă regretabil, dacă decepţia suferită s'ar întipări atât de profund în sufletele noastre, încât ar împiedeca, odată şi pentru totdeauna orice înţelegere politică româno-maghiară.

O asemenea înţelegere, sunt convins, că este necesară. Ar fi cu atât mai avantajoasă pentru ambele părţi, cu cât s'ar încheia mai curând şi în cadre cât mai largi.

Toate acestea le-am scris, pentru ca concluziunile, care pot fi trase din istoria Pactului din 1923, să nu fie sperietoare, ci să aibă un efect încurajator şi să servească de învăţătură, pentru cei pătrunşi de o asemenea mentalitate, ajutându-i să încheie în viitor un pact mai durabil şi mai perfect, precum era cel din 1923.

Director şi redactor răspunzător: Dr. Elemér Jakabffy.
Tipografia Husvéth şi Hoffer, Lugoj.